Praksis 23 | Sayfa: *85-109*

AKP'li Hegemonya Projesi ve Neoliberalizmin Yeniden Dirilişi

Ali Ekber Doğan*

Öz

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin iktidara geldiği 2002'den bugüne gelen süreç, neoliberal politikaların Türkiye'de bir yeniden diriliş gösterdiği, yoksullaştırılan emekçi kesimler nezdindeki yıpranmışlığından kaynaklı tıkanıklıkların aşıldığı bir dönem oldu. 2000-2001 çifte krizinin etkilerinin derinden hissedildiği bir ortamda kurulan AKP, 1990'ların ortalarına doğru şekillenmeye başlayan İslami tonlu muhafazakarlıkla neoliberalizmi birleştiren bir "Hegemonya Projesi"nin taşıyıcısı olma iddiasıyla iktidara gelmişti. Arkasında, cemaat/tarikat sermayesini de kapsayan daha geniş bir burjuva kesimin yükselişinin bulunduğu bu hegemonya projesinin en önemli boyutlarını; İslami sermaye kesiminin ve parti kadrolarının iktisadi ve siyasal alanlardaki gücünü büyütmek, neoliberalizmin ikinci dalga yapısal reformlarını tamamına erdirmek, Avrupa Birliği'ne üyelik, ABD'nin saldırgan politikalarına destek vermek oluşturmaktadır. Yazıda AKP iktidarının ekonomi-politiği bir hegemonya projesinin ortaya konuluş, yürütülüş süreçleri çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, 2000-2001 krizinin siyasal izdüşümleri, hegemonya projesinin arkasındaki sosyal-siyasal güçler ve dinamikler, projenin ekonomi-politik içeriği gibi konular çerçevesinde bir tartışma yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Neoliberalizmin yeniden dirilişi, ikinci dalga yapısal reformlar, yeni hegemonya projesi, AKP iktidarı, neoliberalizmin sosyalizasyonu.*

Abstract

The Hegemony Project Carried By the JDP and The Resurgence of Neoliberalism

The Justice and Development Party (JDP) was established in the year 2001 and came to power in November 2002. Since then, it has been ruling party, and that period has almost become a process of the resurgence of neoliberal policies. The JDP government has become successful in the perpetuation of neoliberal policies with the help of grassroots relations impoverished labour sections of society. Thus the JDP has removed the negative image of neoliberalism in the eyes of these sections. The JDP initailly aimed to develop a hegemony project of combining new conservatism (composed a clear Islamist tune) with neoliberalism, which had ben first formed toward the mid-1990 in Turkey. This paper focuses on the ways in which this hegemony project has been implemented in Turkey.. That process will be analysed within the framework of the political economy of the JDP government and hence the resurgence of neoliberalism.

Keywords: *Resurgence of neoliberalism, second wave structural reforms, new Hegemony Project in Turkey, the JDP rule, socialisation of neoliberalism.*

* Dr, Mersin Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin iktidara geldiği 2002'den bugüne gelen süreç, başlangıcını 1980'li yıllara kadar götürebileceğimiz neoliberal politikaların Türkiye'de bir yeniden diriliş (*resurgence*) gösterdiği, yoksullaştırılan emekçi kesimler nezdindeki yıpranmışlığından kaynaklı tıkanıklıkların aşıldığı bir dönem oldu. 1990'ların sonlarında temposu düşen özelleştirme uygulamaları bu dönemde ciddi bir sıçrama kaydederken, "ikinci kuşak yapısal reformlar" da hız kazandı. Bunun yanında, aynı dönemde İslamcı-liberal kutupla, devletçi-milliyetçi siyaset kutbu arasında 2007'ye kadar tırmanan çatışmalar içinde AB'ye üyelik, askeri vesayet, Kürt sorununun çözümü başlıklarında siyasal demokrasi vaaz eden liberal bir damarın ön plana çıktığı görüldü.

AKP, 2001'de kuruluş sürecinde yaşanan ve iktisadi olduğu kadar siyasal, sosyal boyutlar da taşıyan krize karşı, 1990'ların ortalarına doğru şekillenmeye başlayan İslami tonlu muhafazakarlıkla neoliberalizmi birleştiren "Hegemonya Projesi"nin 2000'li yıllardaki taşıyıcısı olma iddiasıyla iktidara gelmişti. Arkasında cemaat/tarikat sermayesini de kapsayan daha geniş bir burjuva kesimin yükselişinin bulunduğu bu projenin başlıca bileşenleri;

a) 2000-2001 çifte krizleri sonrasında Demokratik Sol Parti (DSP) - Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) - Anavatan Partisi (ANAP) hükümetine, Uluslararası Para Fonu (IMF) baskısıyla geniş yetkilerle monte edilen "süper bakan" Kemal Derviş'le başlayan ancak bir süre sonra tıkanan neoliberalizmin ikinci dalga yapısal reformlarını tamamına erdirmek,

b) Geliştirdiği İslami tonlu muhafazakar sosyalizasyon biçimi aracılığıyla neoliberalizmin yarattığı sosyal sorunları, kent yoksulları başta olmak üzere geniş toplum kesimleri nezdinde doğallaştırmak,

c) Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Milli Güvenlik Konseyi (MGK)'nin stratejik öncelik olarak koyduğu Avrupa Birliği (AB)'ne üyelik hedefini gerçekleştirmek,

d) ABD'nin "Büyük Ortadoğu"da 11 Eylül'ü bahane ederek giriştiği saldırıda yanında olmaktır.

AB'ye üyelik, ABD'nin Ortadoğu halklarına karşı saldırgan politikalarına destek, IMF politikalarına bağlılık gibi konularda geleneksel olarak tepkisel bir tavır sergileyecek olan İslamcı kesimler ve onların etki alanlarındaki kent yoksulları ve küçük burjuvazi arasında doğabilecek muhalefeti soğurma anlamında "rıza" üretme işi de bu hegemonya projesinin en önemli boyutları arasındadır. Bunun bir diğer anlamı, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana önemli bir kriz dinamiği sayılagelmiş İslamcı muhafazakarlığın sisteme entegre edilmesiydi[1]. AKP'li hegemonya projesi de tıpkı 1950'deki Demokrat Parti (DP), 1983'teki Anavatan Partisi'ninki

1 Söz konusu "entegrasyonla" ilgili en dikkat çekici argümanlardan birini "AKP İktidarı: Sermayenin Pasif Devrimi" başlıklı makalesiyle Cihan Tuğal (2006) yapmıştı. 28 Şubat sürecinin İslamcı kesimlerin sisteme emilmesini hızlandıran bir gelişme olarak değerlendiren Tuğal, İstanbul'un 1990'larda radikal İslamcı tavırlarıyla öne çıkan ilçesi Sultanbeyli'de yaptığı mülakat ve gözlemlerden hareketle, AKP iktidarının neoliberal kapitalizme Türkiye'de bir bahar yaşattığını iddia ediyordu.

(ANAP) gibi Türkiye toplumunda güçlü bir karşılık buldu ve tek başına iktidar olmasını sağladı.

Kendisini önce "Müslüman demokrat", daha sonra da "muhafazakar demokrat" diye tarif eden AKP'nin, Kasım 2002'de 28 Şubat sonrasında kurulan hükümetlerde yer alan tüm partileri yüzde 10'luk seçim barajının altına iterek elde ettiği seçim zaferi, Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) ciddi bir çoğunluk sağlamasını getirdiği için de önemliydi. 1990'lara damgasını vuran koalisyon hükümetlerine son verecek bir çoğunluğa ulaşan AKP'nin "28 Şubat partilerine" karşı kazandığı bu seçim zaferi kimi sol çevrelerde "muhafazakar demokrat inkılap"[2] olarak değerlendirildi.

1991'den 2002 seçimlerine kadar süren koalisyon hükümetleri dönemine son veren AKP hükümeti, gerek neoliberal reformlarla devletin ve kamusal alanın yeniden tanziminde, gerekse de ülkede "askeri vesayetten kurtulmuş", "sivil", "demokratik", "AB standartlarında" bir demokrasinin kurulmasında liberal kesimin en önemli siyasal aktörü olarak tebarüz etti[3].

Nisan 2007'den genel seçimlerin yapıldığı Temmuz 2007'e kadar geçen sürede sert bir virajı alan AKP'li hegemonya projesi, Gül'ün Cumhurbaşkanı koltuğuna oturması, Kasım 2007'deki Bush-Erdoğan görüşmesi ve orduyla AKP'nin, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve MHP'nin devletçi-milliyetçi kutup adına yürüttüğü muhalefet karşısında "siper kardeşliği" yaptığı "Kuzey Irak" hareketi sonrasında "tek parti devleti" iddia/kaygılarını arttıracak biçimde güç kazanmıştır. ABD menşeli "Ilımlı İslam" projesiyle birlikte değerlendirildiğinde, hegemonya projesinin bu şekilde güçlenmesinin, siyasal rejim, sınıf içi ve sınıflar arası bölüşüm ilişkileri, toplumsal yaşam tarzı ve değerler sisteminde değişime yol açacak bir tarihsel blok önerisine de kapı açtığı görülmektedir. Dolayısıyla liberalizme iktisadi ve siyasal boyutlarda atılım yaşatan bir hegemonya projesine sahip olması, 2002 seçimlerinden Temmuz 2007 seçimlerine dek tırmanan siyasal gerilimler içinde AKP'ye sermaye ve emperyalist ülkeler nezdinde önemli bir meşruluk zemini sunmuştur. Bu siyasal gerilimin düşmeye başladığı, Ergenekon Davaları ve tutuklama dalgalarının[4] siyasal gündemi belirlemeye başladığı noktadan itibaren, AKP hükümeti tüm devlet kurumlarını, kitle örgütlerini ve toplumsal yaşam alanlarını kendi kadro ve yaklaşımıyla biçimlendirmeyi hedefleyen yeni bir hamlede bulunmuştur. Son iki yılda, başta "Kürt meselesi" olmak üzere Türkiye'nin çözülememiş "sorunlarına" ve dış politikaya ilişkin geliştirdiği ve adına "açılım" dediği yaklaşım/söylemleriyle,

---

2 Bu noktada en dikkat çekici ve tartışma yaratan yayın Birikim Dergisi'nin "Muhafazakâr Demokrat İnkılâp: 1946-83 ve Sonunda 3 Kasım" üst başlıklı 163/164. sayısıdır.

3 27 Mayıs 2010 akşamı Beyoğlu İstiklal Caddesinde yapılan darbe karşıtı yürüyüşte açılan ve Adnan Menderes, Deniz Gezmiş ve Erdal Eren'i yan yana sıralayan pankart söz konusu liberalliğin devrimci/sol değerleri sömürme noktasında ne denli cüretkar bir tavır sergilediğinin göstergesi sayılmalıdır.

4 Ki en son yüzden fazla komutanla ilgili tutuklama emrinin çıktığı "Balyoz darbe planı" davasının gösterdiği gibi bunun ancak Genelkurmay Başkanlığı'yla bir uzlaşmayla yapılabilecek boyutlara vardığı da görüldü.

12 Eylül (2010)'de referanduma sunulan Anayasa değişiklik paketini söz konusu hegemonya projesinin ileri bir noktaya taşınması biçiminde yorumlamak gerekir.

Yazıda AKP iktidarının ekonomi-politiği bir hegemonya projesinin ortaya konuluş, yürütülüş süreçleri çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, 2000-2001 krizinin siyasal izdüşümleri, hegemonya projesi kavramlaştırmasının süreci anlamak bakımından açıklayıcılığı, projenin arkasındaki sosyal-siyasal güçler ve dinamikler, sahip olduğu içerik, Türkiye kapitalizmi açısından sunduğu vaatler, dünya konjonktürü ve neoliberal yeniden yapılanmayla ve emperyalist metropollerle ilişkisi gibi konular çerçevesinde bir tartışma yürütülecektir. AKP'nin 8 yıllık iktidar pratiğini oluşturan uygulama ve düzenlemeler, bu sürede projeye karşı gelişen dirençler, bunların doğurduğu siyasal saflaşmalar bu tartışmanın somutlandığı konular olurken, yazı bugün gelinen noktada hegemonya projesinin kat ettiği mesafeyle, projenin siyasal temsilcisi konumundaki AKP'nin gücünün değerlendirilmesiyle sonlandırılacaktır.

Hegemonya Projesi Kavramı ve Türkiye Tarihinden İki Örnek

Hegemonya projesi kavramlaştırması, AKP'nin iktidara geliş sürecinden bu yana yaşanan gelişmelerin, Türkiye kapitalist formasyonu açısından derinliği ve çapının ortaya konmasında sahip olduğu çözümleme kapasitesi nedeniyle tercih edilmiştir. Bu bakımdan yazının kavramsal çerçevesinin çizilmesinde anahtar kavramlardan biri olan hegemonya projesinden ne anladığımı anlatıp, Türkiye siyasal tarihinden iki hegemonya projesi örneğiyle durumu biraz daha somutlaştırmaya çalışacağım.

Hegemonya, Antonio Gramsci'nin burjuva toplumunda siyasal egemenliğin kuruluş ve yürütülüşünün karmaşıklığını ve hayatın pek çok alanında kuşatıcı bir karaktere sahip olduğunu anlatmak üzere Rus Sosyal-Demokrat hareketinden devralıp[5], siyasal-teorik analizlerinin merkezine oturttuğu özel bir kavramdır (Anderson, 2007: 31). Hem iktidar tekelini anlatan hakimiyet, hem de rıza türetme kapasitesini ima eden liderlik gibi çelişik anlamlar taşıması (Showstack Sassoon, 2001: 273), en genel anlamda bir sistem içerisindeki bir elemanın diğerleri üzerinde kurduğu üstünlüğü anlatan hegemonya kavramının kullanılışında güçlükler yaratmaktadır. Kavramın gücü ise egemenlerin iktidarını zor kullanma tekelini elinde bulundurmasının yanında, boyun eğenlerin rızasını alarak da kazandığını göstermesinde yatmaktadır. Gramsci'nin hegemonya kavramını geliştirmesinde, Lenin'in Marx ve Engels'in yazılarında ve o güne kadarki sosyal demokrat partilerin lügatında olmayan (Carr, 2008: 26) işçi-köylü ittifakı siyasetine/stratejisine ve Çarlık Rusyası ile Batı Avrupa arasında varolduğunu söylediği derin farka yaptığı

5 Kavramı ilk olarak, Georgi Plehanov'un 1883-1884 yıllarında yazdığı makalelerinde *gegemonya* biçiminde kullandığı belirtilmektedir. Rus işçi sınıfı işverenlere karşı ekonomik mücadeleyle yetinmeyip, Çarlığa karşı siyasi mücadele de verdiği durumda toplumda öncü bir sınıf haline gelebilecektir (Aktaran, Anderson, 2007: 31).

vurguların özel önemi bulunmaktadır (Anderson, 2007: 47).[6] Fark sorununu önceki ve sonraki bütün devrimcilerden çok daha ısrarlı ve tutarlı biçimde ortaya koyan Gramsci'nin hegemonyadan kastı, özellikle burjuva demokrasisinin gelişkin olduğu Batı'da, burjuvazinin işçi sınıfını rızası ile yönetmesini mümkün kılan tabiyettir (Anderson, 2007: 46-47).

Hegemonyanın temel işleviyse, burjuva toplumunda sermaye ilişkisi ve mantığının özel mülkiyet ve piyasa ilişkileri ekseninde kurgulanan çıkarlarla, değer yargılarının, entelektüel-kültürel düzlemlerde ortak çıkar ve sağduyuya dönüştürülmesiyle yeniden üretilmesidir. Üretim araçlarının özel mülkiyetiyle üretilen metanın toplumsal emek ürünü olması arasındaki yapısal karşıtlıktan, burjuva fraksiyonları arasındaki ikincil bölüşüm mücadelelerine kapitalist toplumun çelişkileri de bu yeniden üretim sayesinde yönetilebilir kılınmaktadır.

Hegemonya olgusunu, "yapısal hegemonya" ve "hegemonya projesi" kavramlaştırmaları üzerinden analiz eden Bob Jessop, "ideolojilerin daimi çoğulluğu nedeniyle, sosyal yeniden üretimi güvence altına almak için kapitalist formasyondaki yapı, mekanizma ve pratikler arasındaki ilişkileri uyumlaştıracak bir yapısal hegemonyaya ihtiyaç duyulur" der (2003: 183, 190). Başka bir deyişle, yapısal hegemonya, bir toplumsal formasyonun bütünlüğünü sağlamak için farklı yapı ve uygulamalar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir olgudur. Onun ideolojisi ise öznelerin toplumsal pratikler içerisinde işlevli kılınmasının aracıdır (Jessop, 2003: 190). Yapısal hegemonyanın, hegemonya projesinden temel farkı "özne" meselesinde ortaya çıkar. Hegemonya projesinde sosyal-sınıfsal, çoğu zaman da onu temsil iddiasıyla öne çıkan siyasal aktörlerin rolü önemliyken, yapısal hegemonyada kapitalist devletin kendisinin belli bir faillik konumu da söz konusudur. İşçi sınıfının, burjuvazinin siyasal ve ekonomik egemenliğine karşı vereceği mücadele de, bu yüzden, sermaye ilişkisini gündelik hayatta yeniden üreten entelektüel-kültürel, aynı anlama gelmek üzere ideolojik, hegemonya karşısında bir karşı hegemonyayı hedeflemeden başarıya ulaşamayacaktır. Jessop'tan aktarılan ayrım ise artık genel geçer hale gelen bu ifadeyi olgunlaştırmamızı sağlar. İşçi sınıfının karşı hegemonyası, hem hegemonyanın sivil toplumda verili andaki gerçekleşme biçimi olarak yürürlükteki hegemonya projesinin, hem de kapitalist devletin mantığı haline gelmiş yapısal hegemonyanın kırılmaya uğratılmasıyla mümkün olacaktır. Bu itibarla, Perry Anderson'un *Antinomies of Gramsci* (1976 [2007]) makalesinde[7] belirttiği gibi, Gramsci'nin hegemonya

6 Lenin'in 1905'den sonra ilerici burjuvaziyle aristokrasiye karşı ulusal demokratik bir program temelinde (kapitalist gelişmenin proletarya saflarını büyüteceği kabulünü de içerir) ittifak siyasetini terk edip, işçi-köylü ittifakına yönelmesi Manifesto'nun kapı açtığı mekanik yorumlara karşı ciddi ve sonuç alıcı bir müdahale olmuştur. Rusya ile Batı Avrupa arasındaki farkı ise şöyle anlatır: "Burjuva ve toprak sahipleri iktidarları halkı tabi konumda tutmak için iki yöntem geliştirmiştir. Bunlardan ilki şiddettir ki, bununla Çarlar Rusya halkına en fazla ne yapabileceklerini ve ne yapılamayacağını göstermiştir", "…fakat, en iyi haline İngiliz ve Fransız burjuvazisi tarafından getirilen bir diğer yöntem vardır; yalan, dolan, en güzel sözler, milyonlarca vaat ve esas olan avantajları korurken tali konularda tavizler verme…" (Lenin'den aktaran, Anderson, 2007: 121)

7 Makalenin Tarık Günersel tarafından yapılan ve *Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji* (2007) adıyla kitap olarak yayınlanan Türkçe çevirisi temel alınmıştır.

mücadelesine yaptığı vurguyu siyasal iktidarın devrimle ele geçirilmesinden, sivil toplumda ideolojik-entelektüel üstünlük kurmaya kaydırarak ele almak hatalıdır. Daniel Bensaid'in (2010) Anderson'a atıfla işaret ettiği gibi, önce Avrokomünizmi savunan, daha sonra da post-Marksizme meyleden geniş bir sol entelektüel kümenin göz ardı ettiği şey, Gramsci'nin hegemonya analizi yaparken devrimci kopuşun gerekliliği ve stratejik savunmanın, başka deyişle yıpratma savaşının stratejik saldırıya dönüşümünü hiçbir zaman dışarıda bırakmadığı gerçeğiydi.

Kapitalizmin 200 yıllık tarihinin düz bir çizgi izlemediği, krizlerle, savaşlarla eşitsiz ve bileşik biçimde geliştiği göz önüne alınırsa, burjuva hegemonyasının uygulanmasının farklı dönemlerde, farklı coğrafyalarda, farklı biçim ve içerikler kazandığı görülecektir. Bu yüzden de büyük çaplı bir kriz, iç savaş, üretici güçlerin örgütlenmesinde dünya çapında güçler dizilişini değiştiren bir olay vb. gelişmeleri takip eden tarihsel uğraklarda, sermaye birikim sürecinin olduğu kadar hegemonyanın da yeniden tesisi gündeme gelebilmektedir. Bunun için egemen güçlerle, yükselen sermaye fraksiyonlarını kapsayan yeni sosyal-sınıfsal ittifakları ve başka sınıf kesimlerinin buna eklemlenişini içeren hegemonya projeleri farklı hegemonyacı güçler veya aktörler aracılığıyla gündeme getirilir. Bunlar (burjuva) hegemonyanın kendi istedikleri biçimde tesis edilmesi için birbirleriyle çatışır, mücadele ederler[8]. Her bir hegemonya projesi de kapitalist toplumsal ilişkilerin birikim süreçlerine uygun olarak farklılaşan biçimlerini doğallaştırılmasını sağlamayı hedefleyen bir yeniden üretim dizgesi ve onunla uyumlu bir yöneten-yönetilen ilişkisi sistemidir. Bunlara ek olarak, her hegemonya projesinde ittifakın kurucu-sürükleyici aktör/aktörleri vardır. Bunlara hegemonyacı grup veya sınıf denebilir. Bir sosyal sınıf/sınıf fraksiyonu ya da grup, çok sayıda başka grubu ve projeyi yapısal "sıralı süzme"ye tabi tuttuğunu söyleyebileceğimiz devlet dairesini[9] kendi çıkarlarının yeni bir sosyal ittifakın toplumda geçerli kılınmasıyla karşılanacağına ikna etmeyi başardığında hegemonyacı grup konumuna yükselir. Buna ek olarak, önerilen bu projelerin içerik olarak her zaman yapı bozumuna ve yeniden inşaya açık olduğunu, gücünü katılıktan ziyade sahip olduğu esneklikler ve açık uçluluktan aldığını belirtmek gerekir.

Dolayısıyla, ulusal, bölgesel veya dünyasal ölçekte kapitalist birikim sürecinde yaşanan değişimlerin tırmandırdığı rekabet ve açığa çıkardığı çelişkiler mevcut sosyal-sınıfsal ittifakları değişime zorladığında, ilgili toplumsal formasyonun yeniden

---

8 Aynı şekilde işçi sınıfının karşı hegemonya projeleri de farklı sosyal-sınıfsal ittifaklara dayanmak durumundadır.

9 Sıralı/sırasal süzme" kavramını Mustafa Çeçen'ın 2008 tarihli "AKP'nin Tek Parti İktidarı: Gerçek ve Görev" başlıklı yazısından alıyorum. Hükümetlerin her politikasının, devlet içinde bir "sırasal süzme"ye tabi olduğunu belirten Çeçen bu süzmenin, yapısal ve ideolojik nitelikler taşıdığı gibi, süreçsel olduğunu ve son aşamada baskı ile biçimlendiğini söylemektedir. Çeçen (2008), "Özel mülkiyetin Anayasal garantisi (yapısal), Türkiye için Türk milli devleti(ideolojik)'nin buna örnek olarak verilebileceğini" söyleyerek, bunların kapitalizm karşıtı politikaların devlet gündemine girmesini -olası bazı siyasal tercihlerin gerçekleşmesini- engellediğini, burada karar verme sürecinin kuralları, belirli çıkarlara zaman içerisinde öncelik ve daha elverişli koşullar veya belirli güç kaynaklarını kullanma fırsatı tanıyarak avantaj sağladığını belirtmektedir. Bu içeriğiyle kavramsallaştırma Offe'un refah devleti çözümlemesinden açıkça esinlenmekte ise de Offe'taki bir dizi mekanizmayı içermemektedir.

bir yapısal tutarlığa ulaşmasını vaat eden yeni ittifak çerçeveleri ve yeni hegemonya projeleri gündeme gelir. İttifaklar yansıttıkları yapısal tutarlılık gibi büyük çaplı krizler ve değişiklikler karşısında kırılgan bir nitelik taşıdığı için burjuva siyasetindeki mücadelelerin de bu zemin üzerinde yeniden şekillendiği görülür. 1990'lı yıllardan itibaren iktisadi düzeyde başlayıp, siyasal, ideolojik düzeylere sıçrayan bir kriz ve ona eşlik eden "düşük yoğunluklu bir savaş" yaşayan Türkiye'de 2000'li yılların başlarında yaşanan gelişmeler de benzer bir süreç olmuştur.

2000'li yıllarda yeni bir hegemonya projesinin nasıl gündeme geldiği konusuna geçmeden önce, buraya kadar çizmeye çalıştığımız çerçevenin somutlaşması açısından Türkiye örneğinde benzer iki süreç sayılabilecek, Demokrat Parti'nin (DP) 1950'de, Anavatan Partisi'nin (ANAP) 1983'te iktidara gelişinden söz etmek yararlı olacaktır. Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni dünyada kendisini ABD önderliğindeki Batı veya kapitalist blokta konumlandıran Türkiye dışa açık bir ekonomi ve siyasete yönelirken, tek parti rejiminden çok partili yaşama geçiyordu. Cumhuriyetin kuruluşundan beri iktidarda bulunan CHP yeni dünyaya mevcut bürokrasi-burjuvazi ittifakını toprak reformuyla geniş kırsal nüfusu kendisine eklemleyerek güçlendiren yeni bir hegemonya projesiyle entegre olmayı önerirken, kırdaki büyük toprak sahiplerinin onun karşısında tüccar-eşraf (burjuva) kesimleriyle ittifakı anlamına gelen başka bir hegemonya projesinin taşıyıcı olarak 1946'da DP kurulmuştu (Karaömerlioğlu, 1998). CHP'nin, uzun iktidar dönemi boyunca uyguladığı sermaye birikim stratejisiyle de bağlantılı olarak partinin yerel birimlerini elinde bulunduran burjuva kesimlerden başlayarak yaşadığı örgütsel yozlaşmaya ek olarak, tek parti döneminin otoriter modernleşme/kapitalistleşme uygulamalarıyla, iç pazarı ulusçu temelde bütünleştirme politikasının içerdiği siyasi-askeri zor, savaş ekonomisi sırasında kırsal nüfusun yaşadığı yoksulluk ve baskıdan kaynaklı yıpranmışlıkları karşısında, DP 1950 seçimlerinde demokrasi ve "her mahallede bir milyoner yaratma" belgisinin içerdiği refah/zenginleşme vaadiyle geniş toplum kesimlerini taşıyıcı aktörü olduğu hegemonya projesine kazanmayı başardı.

Türkiye'de 1977'den sonra yaşanan ekonomik kriz ve ona eşlik eden siyasal gerilimleri aşmaya dönük 24 Ocak 1980 paketi ve 12 Eylül cuntası tekelci sermaye egemenliğini silah zoruyla tesis ettikten sonra çok partili hayata dönülürken, 1983'te kurulan Turgut Özal liderliğindeki (ANAP), tekelci İstanbul sermayesiyle Anadolu burjuvazisini birincinin hakimiyetinde birleştiren bir ittifakın hegemonya projesinin taşıyıcısıydı (Doğan, 2007: 49). 12 Eylül cuntasının süngü marifetiyle yapmaya çalıştığı siyasal merkezi güçlendirme politikasını dört eğilimi birleştirdiği iddiasıyla ileri taşımayı vaadinde bulunan Özal, temelde sözü edilen sosyal-sınıfsal ittifaka uygun olarak, pratikte liberallerle dini muhafazakarlığın siyasal ittifakına uygun bir performans sergiledi. İşçi sınıfıyla, kırsal sınıflar ve aydınlar bu ittifakın dışında tutulmuşlardı. Liberallerle dini muhafazakarın Özal'ın kişiliğinde simgeleşen ittifakı, neoliberalizmin ilk uygulandığı Batılı ülkeler olan ABD ve İngiltere

göz önünde bulundurulduğunda çok da özgün bir durum değildir. Bu ülkelerin yeni sağcı hükümetleri de refah devleti uygulamalarına aile, millet, din gibi muhafazakar unsurları kullanarak saldırmaktaydı (Doğan, 2007: 49-50). 1950'ler ve 1980'lere yön veren bu projelerin bugünle bağlantılı bir yanı, DP ile ANAP'ın taşıyıcı oldukları hegemonya projelerinde, Anadolu'nun küçük ve orta ölçekli burjuvaları hakim sermaye ittifakına dahil edilmesiyle dini muhafazakar kesimlerin sisteme entegre edilmesi söz konusuyken, AKP'nin projesi bu kesimin değişime uğrayarak yaşadığı dönüşümün ve hegemonya projesinde merkezi bir konuma geçmesinin ifadesiydi.

AKP'li Hegemonya Projesinin Genel Bağlamı

AKP'nin 2001'deki kuruluş ve 2002'de iktidara geliş sürecinde, Türkiye toplumu ekonomik, siyasal ve ideolojik bir kriz içinde bulunuyordu. Kasım 2000'de uç veren ekonomik kriz DSP-MHP-ANAP üçlü koalisyon hükümetinin Başbakanı Bülent Ecevit'in MGK toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e Anayasa kitapçığı fırlatmasına varan gerilimle kontrolü güç bir noktaya varmıştı. Buna, IMF, Dünya Bankası (DB), AB, ABD gibi uluslararası aktörlerin üç parçalı koalisyon hükümetine dördüncü ortak olarak ABD'de yaşayan bir DB bürokratı olan Kemal Derviş'i aldırması ve onun aracılığıyla kapsamlı bir neoliberal ajandayı[10] dayatacak düzeye varan baskıları eşlik etmişti. Ulusalcı/milliyetçi rengi ön planda olan hükümetin Başbakanı Ecevit'in ABD'nin hazırlık yaptığı Irak işgaline yeterli destek vermeyen bir çizgi izlemesi de Türkiye sermayesi, siyaseti ve ordusu içinde ciddi bir nüfuzu olan bu emperyalist ülkeyle ilişkilerini germekteydi. Aynı süreçte, Türkiye'nin üyesi olmayı önüne stratejik öncelik olarak koyduğu AB'yle özellikle Kıbrıs ve "demokratikleşme" başlıklarında ilişkileri de bozulmaktaydı.

Kriz ve ertesinde yüz yüze kaldığı baskılarla yıpranmaya başlayan koalisyon hükümetini oluşturan DSP ile ANAP'ın 28 Şubat sürecinde demokrasiye balans ayarı yaparak İslamcı siyasetin yükselişini durdurmaya çalışan güçlerin önünü açtığı azınlık hükümetinin partileri olduğu, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının estirdiği milliyetçi rüzgârla iktidara geldikten sonra hükümetin iki büyük ortağının (DSP ve MHP) 28 Şubat'ın önlerine koyduğu eylem planından dolayı özellikle Anadolu kentlerindeki geniş muhafazakâr kesimlerle ters düşerek popülaritesini yitirmekte olduğu göz önünde bulundurulursa, içinden geldikleri "Milli Görüş" çizgisinden koparak değiştiğini iddia eden AKP'de ifadesini bulan hegemonya projesinin hangi koşullarda Türkiye kapitalist formasyonunun "en uygun" seçeneği haline geldiği daha iyi anlaşılacaktır.

AKP hükümetinin bu proje doğrultusunda giriştiği uygulamalardan öne çıkan konular önceki hükümetlerin tıkandığı noktalar olmuştur. Siyasi yasaklı olduğu

10 Kemal Derviş'in adlandırmasıyla "15 Günde 15 Yasa" diye bilinen bu ajanda "ikinci kuşak/dalga yapısal reformlar" veyahut "düzenleyici reformlar" olarak da isimlendirilmektedir (EDAM-CEPS, 2007: 19-20 ve Güler, 2003).

için hükümetin hukuki değil de fiili lideri konumunda olan Erdoğan, 16 Kasım 2002'de ilan ettiği 1 yıllık Acil Eylem Planı'nı şöyle tanıtıyordu:

> Bu planda ortaya konan hedefler uzun yıllar tartışılarak ulusal mutabakatın sağlandığı ama, kararlı ve güçlü bir siyasi irade olmadığı için hayata geçirilemeyen hususlardır. Tek başına iktidar olmanın gücüyle ülkemizin birikmiş sorunlarının hızla çözülmesi için yıllardır ertelenen taleplere hükümetimiz acilen cevaplar üretecektir. (BELGEnet, 2002)

Ulusal mutabakatın sağlandığı söylenen başlıca konulara gelince: IMF'yle yürüyen Standby anlaşmasının yeniden müzakere edilerek sürdürülecek, vergi reformu yapılıp yük tabana yayılacak, sermayeyi rahatsız eden "Mali Milat" uygulaması kaldırılacak, kamu harcamaları kısılacak, finansal hizmetlerde çeşitlilik arttırılacak, serbest piyasanın daha iyi işlemesine yarayacak koşulların oluşumunu sağlamak için özelleştirme çalışmalarına hız verilecektir. Bunlara ek olarak, yatırımcılara bedelsiz arsa tahsisi sağlanacak, teşvik alımı kolaylaştırılacak, doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesiyle ilgili düzenlemeler yapılacak, ihracat artışı stratejik öncelik kabul edilecek, enerji ve madencilik alanı özel sektöre açılıp, kamunun hak ve payları özele devredilecek, kamuda etkin, katılımcı bir yapı ve anlayış hakim kılınacak ve reform çalışmaları bütüncül bir anlayış içinde yürütülecek, bu kapsamda yerel yönetim reformu öncelikli bir alan olarak ele alınacaktır (BELGEnet, 2002). Planın satır aralarında yer verilen diğer öncelikli konular da şöyle sıralanabilir: Sağlık, eğitim, sosyal güvenlik alanlarında piyasa güçlerinin etkinlik alanının genişletilmesi, ciddi boyutta kaynağın yeni otoyol, petrol ve doğal gaz enerji hatları projelerine aktarılması, kentsel rant alanlarının mali ve yönetsel açıdan güçlendirilen Toplu Konut İdaresi (TOKİ) eliyle daha etkin biçimde kullanılması, işçi sınıfının yoksullaşan geniş alt kesimlerine yapılan yoksulluk yardımlarının ve yeşil kartlı sayısının artması, çalışanların istedikleri özel/kamu sağlık kuruluşlarından yararlanması.

Acil Eylem Planı'nın tercümesi uygulamayı da hesaba katarsak- özetle şuydu: IMF'yle yapılan stand-by anlaşmalarına bağlı kalarak, mali disiplin adı altında iç pazarı daraltan bütçe uygulamalarına devam edilecek, gelir dağılımı adaletsizliğini derinleştiren dolaylı vergiler arttırılacak, neoliberal reformlarla devletin yapısal dönüşümü gerçekleştirilecek, yarım kalan veya yavaşlayan özelleştirmeler tamamlanacak, Türkiye kapitalizminin ihtiyaç duyduğu yabancı sermayeyi ülkeye çekecek uygun iklim yaratılacak, kırsal alanlar, tarım ve doğal "kaynaklar" günümüz kapitalizminin rasyonalitesine daha fazla tabi kılınacak, yavaşlayan/tıkanan neoliberal yapısal dönüşüm sürecinin ilerletilmesini sağlayacak yeni bir sosyalizasyon dizgesi (Köse ve Bahçe, 2009) kurulacaktı.

AKP'nin taşıyıcı siyasal aktörü olduğu hegemonya projesinin bunlardan ibaret olmadığını/kalmadığını, bu parti iktidara geldikten sonra yaşanan gelişmeler ve açığa çıkan siyasal gerilimlerin etkisiyle ona yeni boyutlar/unsurlar eklendiği, kimi

başlıklarda bir takım yön değişikliklerinin yaşandığını da belirtmek gerekiyor[11]. Zira, hegemonya projelerinin bir takım temel sacayakları olduğu kadar, süreç içerisinde keşfedilen boyutları da vardır ve bunlar, tek bir yöne evrilmedikleri gibi süreç içinde mücadele ve direnişlerle karşılaşır, yeni biçimler alırlar (Topal, 2002: 66). Bu noktaya daha sonra dönmek üzere, planda dile getirilmeyen ancak zamanla "hegemonya projesi"nin en önemli öncelikleri haline gelen, AB'yle müzakere sürecinde yaşanan tıkanıklıkların aşılması, ABD'nin "Büyük Ortadoğu Projesi" içinden Türkiye'yi bölge gücü yapacak bir yol[12] bulunmasını da anmak gerekir.

Hegemonya projesinin AKP şahsında dışa vuran siyasi anlayışına gelince, onun liberalizmle-muhafazakarlığın "yeni sağ"cı sentezinin Türkiye'nin 1990'lardan bu yana gelen konjonktüründeki *altın ortası*'nı (*aurea mediocritas*) temsil ettiği rahatlıkla söylenebilir[13]. Bu siyasal bileşim aynı zamanda neoliberalizmin topluluk ve cemaatlerle, geleneksel, kültürel değer ve bağları devreye sokan yeni bir sosyalizasyon biçiminin türetilmesi için de önemli bir hareket alanı yaratıyordu. Bu sosyalizasyon biçiminin neden 'yeni' olduğunun ayrı bir başlık altında neoliberalizmin evrimleşmesi çerçevesinde ortaya koymaya çalışılacağını söyleyerek, AKP ile istikrar kazanan hegemonya projesini (ve onun iktidar tekniğini) "neoliberal popülizm" diye adlandıran Deniz Yıldırım'ın birkaç tespitine değinmek istiyorum. Bizim sosyalizasyon dediğimiz şeyi bir "yerlileştirme stratejisi" olarak tarif eden Yıldırım'a göre, "Neoliberal popülizmin başarısı sömürülen çoğunluğun içinde kendi sahici özlemlerini de bünyesinde barındırması ve yine bu kesimlerin 'ortak duyu'su içerisinde iktidar bloğunu birleştiren hegemonya projesinin yerlileştirilmesi ile mümkün" olmaktadır (Yıldırım, 2009: 68). Devamında, söz konusu stratejiye dayalı neoliberal popülizmin ülke sınırlarını aşan, küresel nitelik taşıyan bir proje olduğunu anlatan Yıldırım (2009: 69), projenin çoğu durumda, "bağımlı sınıfların iktidar blokunun neoliberal birikim stratejisine destek sınıflar haline getirilmesiyle özdeşleştiği kadar, karşıt hegemonyanın siyasal unsurlarının boynunun vurulmasıyla ve muhalif dilin kimi unsurlarının egemen sınıfın hegemonyasına eklemlenmesiyle de ilgili" olduğunu belirtmektedir.

---

11 Daha önce bahsettiğimiz esneme kabiliyetiyle ilgili olan bu noktaya ilişkin olarak, Aylin Topal'ın Praksis'in 7. sayısında yer alan -ve Bob Jessop'un yeni sağı analiz ederken geliştirdiği hegemonya projesini Türkiye bağlamında ele aldığı- yazısındaki, bu projelerin uygulamalarının baştan kurgulanıp bu süreç içinde yaşama geçirildiği biçiminde bir biçimde algılanmaması gerektiği uyarısını dikkate almak gerekir (Topal, 2002).

12 Dış politikadaki bu yolun köşe taşlarını önce Başbakan R. Tayip Erdoğan'ın dış politika danışmanı olan 2009'da Dışişleri Bakanlığı koltuğuna oturan Ahmet Davutoğlu 2001'de yayımlanan "Stratejik Derinlik" adlı kitabında ortaya koymuştu (Davutoğlu, 2001).

13 Estetiğe ilişkin bir kavramın bu şekilde mecaz olarak kullanılması yadırganabilecek olsa da burada kastedilenin basitçe liberalizm ve muhafazakarlığın ortasını bulduğu biçiminde yorumlanmaması için *altın orta* kavramının açıklayıcı olduğu düşünülmektedir. Örneğin Özal'ın ANAP'ı da 1980'lerde iktisadi liberalizmle, sosyal-siyasal muhafazakarlığı birleştirmeye çalışan bir çizgi izlemişti. RP'nin yükselişe geçtiği 1990'lardan bu yana bu bileşim yeniden ancak farklı bir içerikle gündeme gelmiş, 28 Şubat, 2000'lerin başındaki kriz ve AKP'nin ortaya çıkışıyla birlikte değişikliklere uğrayarak bugünkü halini almıştı.

Toparlamak gerekirse, AKP şahsında[14] ifadesine kavuşan proje, 2000'ler Türkiye'sinde kendisine güçlü bir karşılık buldu ve onu tek başına iktidar konumuna yükseltti. RP'den AKP'ye varan süreçte bugünkü halini alan ve hegemonya projesinin içeriğini de belirleyen liberalizm-muhafazakarlık bileşkesi 1990'ların ortasından beri geçerli olmuş çelişkili pek çok ulusal ve global ekonomik, sosyal ve siyasal faktörün etkileşimi neticesinde -sermaye mantığı prizmasından geçirilerek- şekillenmiştir. RP'li dönemle arasındaki süreklilikliklerin yanı sıra değişen pek çok şeyin de olması (Tuğal, 2006) bunun bir göstergesi sayılmalıdır. Rejim açısından önemli bir söylem değişikliğini ifade eden "Açılım" hamleleri ve Ergenekon soruşturma ve davasının gelişim sürecinde ordu ve büyük sermayenin değişen konumlanışları dış politikaya dönük yönsemelerle ilintili gelişmeler olduğu kadar, hegemonya projelerinin yoluna devam etmesi için zaman içinde yeni biçimler ve içerikler kazanması çerçevesinde değerlendirilebilir. AKP'nin taşıyıcısı olduğu projenin maddi temelini/sosyal dinamiğini ise sonraki bölümde ortaya koymaya çalışacağız.

Projenin Sınıf Dinamiği: İslami Sermayenin Yükselişi

AKP'nin taşıyıcısı olduğunu belirttiğimiz hegemonya projesinin gerçeklik kazanmasında sosyal-siyasal faillerden ziyade yeni bir sınıfsal dinamiğin belirleyici olduğu görülmektedir. 2002'den beri büyük oranda AKP şahsında temsil edilen ancak "aslında onu aşan bir muhteva ve çapa sahip" (Özcan, 2004) olan bir burjuva katmanın veyahut sermaye fraksiyonunun yükselişinden söz ediyoruz[15]. Bunlar TOBB içerisinde İstanbul-İzmir eksenli büyük sermaye ile onun dışında kalan geniş küçük ve orta ölçekli sermaye sahipleri ayrışmasının yaşandığı 1960'ların sonlarından beri birikim süreçlerinden daha fazla pay isteyen, 1980'lerde Özal'ın hegemonya projesi içindeki yeriyle yeni bir büyüme ivmesi kazanan, 1990'larda bu ivmeyi Kayseri, Denizli, Konya, Gaziantep başta olmak üzere kimi Anadolu kentlerindeki yeni sanayileşme dalgası ve RP'nin kent yönetimlerini ele geçirmesiyle

14 28 Şubat (1997) Sürecine cepheden direnmek yerine devletin ve büyük sermayenin "hizaya gel" çağrısına uyan İslamcı sermaye diye de adlandırabileceğimiz bu kesim, RP'nin kapatılması sonrasında kurulan Fazilet Partisi (FP)'nin ilk seçimli kongresinde, kendisine "yenilikçi" diyen bir ekibin çıkıp Milli Görüş'ün çekirdek kadrosundan Recai Kutan'ın karşısına Abdullah Gül'ü genel başkan adayı gösterebilmesi ve FP'nin kapatılması sonrasında içinden geldikleri gelenekten ayrılıp, hareketin gövdesinin AKP'ye taşınmasında hegemonya projesinin sahipleri belirleyici rol oynamıştır.

15 Söz konusu kesim bir burjuva fraksiyonudur. Bu noktada kimilerinin yaptığı gibi sermayenin, İslamcısı dinsizi, İstanbullusu, Anadolulusu olmaz diye kestirip atmak da mümkün ancak, geç kapitalizm çağında uluslar arası/çok uluslu tekelci sermaye, kapitalizmin eşitsiz gelişimi eğilimini, yerelliklerin farklılıklarından yararlanma biçiminde bir avantaja dönüştüren bir taktik izledikçe, coğrafi/sosyo-mekansal ve sosyo-kültürel farklılıklar, kimlikler önem kazanmakta, bunlar da sermaye ve işçi sınıfı başta olmak üzere, toplumsal sınıfların kendi içerisindeki iç bölünmelerle farklılıkları arttırmaktadır. Dolayısıyla, bir Anadolu burjuvazisi, İslamcı sermaye, Alevi burjuvazisi olduğu gibi bir kamu emekçisiyle, taşeron işçisi, yüksek katma değerli metal-otomotiv işçisiyle düzensiz çalışan tekstil işçisi, Kürt işçisiyle Türk işçi gibi ayrımlar çok olumlanacak bir şey olmasa da sınıfın gerçekliğinin birer parçasıdır. Sınıflar boşlukta varolmazlar bu tür sosyal, sektörel, kültürel bölünmeler kapitalizmin tarihinde hep söz konusuydu ancak, burjuvazinin tekelci aşamanın bugünkü veçhesinde kendi içinde liberal-muhafazakar, ilerici-gerici türünden ayrımları önemsiz kılan gelişmesi (ki onun kültürel mantığına postmodernizm denilmektedir), devrimci olmayan dönemlerde kendisini diğer sınıf ve gruplar içinde de yaygınlaştırır. Yani, toplumsallaşır.

ileri noktalara taşıyan bir kesimdi. Bu kesimin yükselişinin ardında ise çoğunluğu doğrudan sermaye birikim sürecine ilişkin olan şu dinamikler yatıyordu:

> a- Türkiye ekonomisinin 1993-1994 yıllarında yaşadığı kriz ve 1988-1991 arasında işçi hareketlerinin yükselişi ve ANAP'ın üçüncü parti konumuna gerilemesiyle gözden düşmüş gibi gözüken neoliberalizmin 5 Nisan 1994 kararlarıyla yeniden hegemonyacı konuma yükselmesi,
> b- Dünya çapında 1970'lerden beri neoliberalizmin bir parçası olarak gelişen "esnek üretim"e bağlı olarak parça başı iş, fason üretimin yaygınlaşması,
> c- Üretimin pek çok kolunda sürecin parçalanıp büyük fabrikalardan ucuz ve sıkı denetim altında işçi çalıştırılan Organize Sanayi Bölgelerindeki (OSB) daha küçük ölçekli işletmelere kaydırılmasıyla, Anadolu'daki belli kent ve bölgelerin esnek uzmanlaşmayla küresel pazarda satılabilir nitelikte ucuz mallar, ara mallar üreten yerler duruma gelerek kendi ölçeklerinde yeni bir sanayileşme hamlesi yaşaması,
> d- Bu hamle içinde işçi sınıfının pazarlık gücünü kırarak ücretleri eriten kayıt dışılığın, düzensiz, güvencesiz çalıştırmanın artması,
> e- Güneydoğu'da yükselen çatışmaların sonuçlarından biri olarak yaşanan zorunlu göç nedeniyle kentsel nüfusun kısa sürede ciddi bir genişleme yaşaması,
> f- Böylesi bir hızlı kentleşme sürecinde İslamcıların Ankara, İstanbul başta olmak üzere pek çok orta ve büyük ölçekli kentte belediye yönetimini ele geçirmesi.

Dolayısıyla, o dönemde RP'nin talep ve çıkarlarının temsilcisi olmaya soyunduğu bu kesim yazımıza konu olan yeni hegemonya projesinin merkezinde bulunmaktadır. Ağırlıkla Anadolu'nun yeni yükselen burjuvaları olarak tanımlanan bu sermaye kesimi, "Milli Görüş" çizgisiyle eskilere dayanan ilişkisi, o ilişkiyle bakışımlı dini muhafazakâr tavrı, önemli bir kısmının MÜSİAD ve daha sonra kurulan HÜRSİAD, TUSKON gibi İslami bir çevreyle o ya da bu biçimde ilişkisi bulunan derneklere üye olması nedeniyle İslami sermaye diye de anılmaktadır. Başka bir deyişle, 1990'larda sanayi üretiminin kalbi haline gelen OSB'lerde bir çoğu yerel-üstü diyebileceğimiz ulusal ve uluslararası ölçekli firmalara dönük üretim yaparak büyüyen sermaye sahipleri 1994 sonrasında genişleyen belediye olanaklarıyla, özellikle imar uygulamalarıyla kentsel rantları yönlendirme gücü ve yeteneği serpilen inşaat ve ticaret burjuvazisi ile sermaye birikimini yurt içi ve dışından toplandığı paraları kullanarak yapan ve adlarına "holding" denilen şirketlerin oluşturduğu, TÜSİAD ve TOBB gibi kuruluşlardan ayrı biçimde örgütlenerek bir araya gelmiş sermaye sahiplerinin gelişimi, yeni hegemonya projesinin cisimleşmesinde kilit önemdedir. Bu kesimlerin 1980'lerde Özal Hükümetleri döneminde başlayıp, 1990'larda yukarıda sıraladığımız gelişmelerle hızlanan ve kurumsallaşan gelişme sürecinin, İslami hareketin sosyal ve siyasal aktörleri olan cemaat/tarikat ve partiler için geniş bir beslenme kanalı yarattığı, onları önce yerel, sonra da ulusal siyaset düzleminde hegemonyacı bir konuma getirdiği görülmektedir.

Medya, yayıncılık, kültür sanat alanlarında cemaat ve partilerden özerk bir İs-

lami kamusal alanın araçlarının gelişmesini ve yeni bir İslamcı entelektüel kesimin oluşmasını da getiren bu gelişmeler, diğer yandan bu zenginleşen kesimle entelektüel kesimin günümüz kapitalizminin zamanıyla paralel, yeni bir yaşam tarzını geliştirmeye başlamalarına da neden olmuştur (Doğan, 2009:304). İslamcı zenginler ve entelektüel kesimlerin yaşam pratikleriyle şekillenen kendine özgü modernleşme-burjuvalaşma biçimi bu kesimin yerel ve ulusal siyasetteki hegemonya kapasitesini arttıran etkiler yapmıştır:

> RP-FP'nin orta ve alt düzey yönetici kadrolarının, Milli Görüş hareketinin devamcısı olduğunu söyleyen Saadet Partisi (SP) yerine, kendisini başlarda "Müslüman demokrat", bir süre sonra da "muhafazakar demokrat" olarak tanımlayan AKP'de siyaset yapmayı seçmesinde olduğu kadar, yeni kurulan bu partinin FP'nin 1999 seçimlerinde aldığı %15 düzeyindeki oy oranını 1984'ten beri en yüksek oy oranına ulaşan (%34) bir siyasi parti olmasında, kendi yorumunu katsa da hareket içinde 1990'larda elde ettiği olanaklarla palazlanan üst sınıflar ve eğitimli kesimlerin böyle bir modernleşme-burjuvalaşma deneyimi içine girmiş olmasıyla, bunun görüngülerinin yaratılan bu dışa dönük kamusal alan üzerinden yerel ve ulusal ölçekte genel kamusal alana hegemonya kapasitesini arttıracak şekilde taşınmasının etkili olduğu açıktır (Doğan, 2009: 305).

Söz konusu kapasitenin, AKP iktidarıyla kriz ve uluslararası konjonktürün örtüşmesiyle nasıl "bir hegemonya projesi" halini aldığını yukarıda anlatmıştık. İslami kesimlerin AKP iktidarının ilk beş yılında gücüne güç katarak ilerlediğini, iktidar partisinin 2004 seçimlerinde yüzde 42'yi bulan, 2007'de de yüzde 47'ye dayanan oy oranları ortaya koymaktadır.

Neoliberalizmin AKP İktidarında Yeniden Dirilişi

AKP'nin Türkiye siyasetinde 1991'den beri devam eden saçaklanma/çok parçalılıkla karakterize olan koalisyon hükümetleri dönemine son veren bir meclis çoğunluğuna ulaşması, ülkede siyasetin parametrelerini belirleyen iç ve dış sermaye unsurlarının büyük bölümü tarafından övgüyle karşılandı.

AKP iktidarının ilk yılları dış politika ve ekonomi alanlarında "yerli"-yabancı büyük sermaye, Anadolu sermayesi, ABD ve AB egemen çevrelerinin beklentilerinin büyük ölçüde yerine getirildiği bir dönem oldu. AB projesinin ateşli bir taraftarı olan AKP, bir çok uyum yasasını çıkarmanın yanında, Yahudi lobisiyle yakınlaştı, TBMM'den geçiremediği 1 Mart tezkeresi dışında ABD'nin Irak işgaline büyük ölçüde destek verdi, Kıbrıs'ta Annan Planını destekledi[16]. Bütün bunlar içinden çıkıp geldikleri "Milli Görüş" çizgisinin yapamayacağı şeylerdi[17].

---

16 Planı reddeden Rauf Denktaş'ın yerine barışçı çizgide duran Mehmet Ali Talat'a Kuzey Kıbrıs Cumhurbaşkanı seçilmesi için siyasi destek verdi

17 Nitekim, Milli Görüş'ü parçalayıp, güçlenen İslami-Anadolu sermayesinin itmesiyle birlikte merkeze doğru akan güçlü bir kanal açan AKP'ye o dönem en sert "milli"ci eleştirileri getiren kesimlerden biri çizgiyi sürdüren Saadet Partisi oldu.

Dünya çapında ekonomik krizin yaşanmaya başlandığı 2008'e kadar, hükümetin ekonomi performansında yurt dışından sermaye akışının merkezi bir önemi vardı. Dışarıdan borçlanma, şirket satın almalar, özelleştirme, bankacılık alanındaki yabancı payını arttıran el değiştirmeler ve borsaya girişler (yabancı sermaye oranını yüzde 50'lerden 70'e çıkaracak oranda), gayri menkul satışı gibi yollarla desteklenen yabancı sermaye girişinin ve düşük döviz kurunun önünü açtığı ithalat artışıyla karakterize olan sermaye akışı sayesinde AKP hükümeti ilk altı yılda yüksek büyüme oranları yakaladı. İlk beş yılda 73 milyar dolar gibi Türkiye ölçülerinde oldukça büyük bir yabancı sermaye girişinin olduğu bu dönemde[18] büyüme oranları ortalaması da yüzde 6 olmuştu (Invest in Turkey, 2010). Buna karşın istihdam üretmediği, işsizlik oranlarını düşüren bir etkisi olmadığı için eleştirilen ekonomi yönetimi açısından övünç kaynağı bir icraat da enflasyon oranının kontrol altında tutulmasıdır. Enflasyondaki bu düşüklüğün güvencesi ise ücretler ile tarım fiyatlarının sıkı denetim altında tutulmasıydı. Bu politikanın kent ve kır emekçilerine etkisine bir sonraki bölümde değineceğiz[19].

Sözünü ettiğimiz sermaye akışının sağlanması ise uluslararası sermayeyle ABD ve AB emperyalizminin IMF ve DB gibi kurumlar ve TÜSİAD aracılığıyla talep ettiği neoliberal politikaların uymasına bağlıydı. AKP'nin iktidara gelişi ve uygulamaları, DSP-MHP-ANAP hükümeti zamanında 2001 krizi sonrasında programlanan, başlayan ama koalisyon partilerinin bir takım özellikleri nedeniyle tıkanan ikinci dalga neoliberal yeniden yapılanmaya yeni bir ivme kazandırmıştır. Bu noktada, AKP hükümetinin Mart 2009'a kadar yükselen seçmen desteğiyle Maliye Bakanı Kemal Unakıtan'ın "Tekel'i babalar gibi satarım" sözüyle (Unakıtan, 2003) dışa vuran kararlılığı sayesinde önceki süreçte yavaşlamış özelleştirmelerin neredeyse tamamlanacak düzeye çıkmasının özel bir yeri vardır. Hukuki problemlerin çözülmesi için Anayasanın 47. maddesinde değişiklik yaparak özelleştirmeyi ekleyen AKP, eğitimden sağlığa, çevreden sosyal politikaya kadar kamusal ve toplumsal yaşamın her alanını özel sektöre ve piyasanın sihirli ellerine teslim eden dönüşümlere imza atmıştır. AKP'nin bu konuda yalnız olmadığı Anayasa Mahkemesi'nin son yıllarda verdiği özelleştirme yanlısı kararlardan da anlaşılıyor. 2001 Krizinin ve sonrasındaki Kemal Derviş'li yılların yanında OYAK gibi en "milli" holdingin[20] özelleştirme ihalelerine girmesinin bu konuda idari yargıda ve bürokraside geçerli olan dirençleri önemli ölçüde kırdığı da söylenebilir. AKP'nin en fazla ön plana getirdiği "Meclis'ten rekor sayıda yasa çıkarmanın" da bu reformlarla yakın bir ilişkisi

---

18 Hükümetin yabancı yatırımları özendirmek için kurduğu www.invest.gov.tr sitesine (ki bu sitedeki bilgilerin yer aldığı *Invest in Turkey* başlıklı bir broşür havaalanlarının dış uçuş terminallerinde dağıtılmaktadır) göre daha önceki 40 yıl boyunca ülkeye giren miktar 93 milyar dolardır.

19 Sermaye akışında yükselen petrol fiyatlarıyla Arap sermayesi elinde artan dolar birikiminin (Arap Bankalar Birliği Başkanı Adnan Ahmad Yousif, Arap bankalarındaki para ve fonların aktif büyüklüğünün 2 Trilyon dolar olduğunu belirtmektedir [Star Gazetesi, 2010]) küçük sayılabilecek bir kısmının çeşitli nedenlerle Türkiye'ye kaydırılmasının da AKP'nin ekonomik performansında rol oynadığı belirtilmektedir (Kongar, 2005).

20 OYAK Holdingin 2007'de özelleştirme sürecinde kapattığı kamu bankalarıyla büyüttüğü Oyak Bank'ı Hollandalı Ingbank'a satması ulusalcı çevrelerde derin bir şaşkınlık ve üzüntü yaratmıştı.

vardır. Hükümetin övünç kaynağı olarak sunduğu bu yasaları, IMF, DB terminolojisiyle düzenleyici reformların veyahut neoliberal dönüşümün hukuki altyapısını güçlendirme işleviyle birlikte düşünmek gerekir.

Söz konusu reformların bir diğer boyutunu genel mantığı Kamu Yönetimi Temel Kanunu (KYTK) Tasarısı'nda ortaya konan yasal düzenlemeler oluşturmuştur. Üniversite ve bürokrasi çevrelerinden gelen tepkiler nedeniyle KYTK yasalaşmamış olsa da kamu maliyesi, kamu hizmeti, personel rejimini ve merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkisine dair vazettiği düzenlemeler yapılarak neoliberal yeniden yapılandırmada önemli mesafe alınmıştır.

Devletin ve onun etkisiyle kamusal ve toplumsal alanın yeniden yapılandırılması yönünde 1950'lerde Marshall yardımları sonrasındakine benzer çapta yapılmış düzenlemeler bütünsel olarak, 24 Ocak 1980'den beri süren neoliberal yeniden yapılanmayı mantıki sonuçlarına vardırmak isteyen bir hamledir. Sınıfsal strateji olarak anlamına gelince; belli ölçülerde piyasa dışı süreçler tarafından düzenlenen eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, kentsel altyapı hizmetleri gibi kamusal hizmet alanlarının, ilk adımları birinci kuşak yeniden yapılanmayla atılan ama toplumsal muhalefetin direnişleri ve egemenlerin sosyal patlama korkusu nedeniyle ağır işleyen piyasalaştırılması ve metalaştırılması sürecinin hızlandırılmasıdır. AKP nezdinde İslami tonlu bu muhafazakar hegemonya projesinin en büyük başarılarından biri tam da bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Neoliberalizmle kapitalist globalleşmenin gereklerini yerine getirirken, geniş yardım ağları, cemaatsel bağlar ve taban ilişkileriyle bu politikaların büyük yoksul ve emekçi kitleleri arasında sosyalizasyonunu sağlamasını getiren bir eklemleme dizgesinin yaratılmış olmasıdır.

Neoliberalizmin Sosyalizasyonu Yoluyla Muhafazakarlaştırma

Neoliberalizmin "toplumsal olanın varlığını reddeden", "ben zengini severim" diyen Thatcher, Özal gibi politikacılarca yürütüldüğü birinci kuşak yeniden yapılanma süreci 1990'lara gelindiğinde pek çok ülkede toplumsal muhalefetin yükselişiyle tıkanmıştı. Bu süreçte neoliberalizmin değişmez yasalara göre işleyen piyasanın ekonomik ve sosyal yaşamda en iyi düzenleyici olduğu, devletin herhangi bir düzenlemesinden azade tutulması durumunda kendi ideal dengelerini bulacağı yönünde bir ana fikre dayanan saf hali savunuluyordu. Her ne kadar, fiiliyatta neoliberal yeniden yapılanmanın sacayakları IMF gibi kurumlar tarafından empoze edilip, yerel, ulusal, uluslararası ölçeklerde yapılan düzenlemelerle yaşama geçiriliyor olsa da savunulan buydu. Refah devleti ve ulusal kalkınmacı devlete karşı -sermayeden alınan vergilerin düşürülmesi, piyasayı düzenleyici yasalar ve kurumların tasfiyesi, kamunun ekonomik girişimleri ve hizmetlerinin özelleştirilmesi, emeğin örgütlülüğü ve pazarlık gücünün tırpanlanması temel başlıklarında- girişilen neoliberal saldırı ilerledikçe geniş kesimlerin rahatsızlıkları arttı ve 1990'larda bu modelin kapitalist yeniden üretim açısından sürdürülebilir olmaktan çıktığı görüldü.

Dolayısıyla neoliberalizm yeni sağ siyaset çerçevesinde buluştuğu muhafazakarlığın kurum ve ilişkilerini daha etkin biçimde devreye sokan yeni sosyalizasyon biçimleri geliştirmeye yöneldi. Buradan -özellikle kentlerin yoksul bölgelerinde- piyasa ilişkileri dışında bir takım ilişkilere dayanan yerel, dini, kültürel topluluk veya cemaatlere inisiyatif tanıyan bir sosyalizasyon dizgesi çıktı (Gough, 2002: 413, 417). Bu durum sermaye ve devlet tarafından benimsendiği için de "saf neoliberalizm" iddialarından, Neil Brenner ve Nick Theodore'un adlandırmasıyla "fiilen varolan neoliberalizm" dönemine geçilmiş oldu (Brenner ve Theodore, 2002). Anılan kuramcıların Batı Avrupa örnekleri üzerinden tarif ettiği bu yeni neoliberalizm (Brenner ve Theodore, 2002) ve sosyalizasyon sürecine (Gough, 2002) benzer bir dizgeyi Türkiye'de geliştiren siyasal aktör, RP'den AKP'ye İslamcılar olmuştur. Bunun arkasındaki dinamik, söz konusu siyasal aktörün 1990'ların ortalarından itibaren dilini yakalayıp dini referanslarla yeniden tarif etmeye çalıştığı yerel, kültürel, dini topluluk ve cemaatlerle (White, 2002: 7) simbiyotik bir ilişki içine girmiş olmasıydı. Partinin sahip olduğu yaygın taban ilişkileri ve çalışmasıyla topluluk/cemaat inisiyatiflerini birleştiren bu siyasal çevre, belediyelerden başlayarak yoksula yardım faaliyetleri, toplu nikah, toplu sünnet, Ramazan'da iftar çadırı, vb. yeni türden sosyal hizmetlerle yeni bir sosyalizasyon tarzı yaratmış ve ikinci kuşak neoliberal reformları en az toplumsal tepkiyle yaşama geçirmiştir (Doğan, 2007).[21] Bu durumu, İslami hareketin neoliberalizmle bütünleşen gelişimi çerçevesinde eleştiren bir noktadan değerlendiren Cihan Tuğal'ın sözleriyle somutlaştıralım:

> Hülasa, kısmi bir İslamileşmeye koşut olarak, derin bir kapitalistleşme yaşamaktayız. Önümüzdeki paradoks şu ki, bu kapitalistleşmenin ana mimarı eski İslamcılar. Üstelik, bu kapitalistleşmeyi başka kimsenin yapamayacağı kadar halka benimsetmiş durumdalar. Çünkü onun gibi namaz kılıyor, onun geldiği mahallelerden geliyorlar. Dünyanın her yerinde kitlesel direnişle karşılaşan neoliberalleşmenin, Türkiye'de minimum mukavvemet görmesinin sırrı bu (2006: 29).

Türkiye bir İngiltere, Fransa ya da Hollanda olmadığından neoliberalizmin sosyalizasyonu açısından "sosyal liberalizm" veya "sosyal piyasacılık" türünden bir modelin yaşam şansının bulunmadığını da belirtmek gerekiyor. Nitekim, Kasım 2002 seçimlerinde AKP'li hegemonya projesinin cılız da olsa tek alternatifi Kemal Derviş'li CHP'nin neoliberalizmi bir sosyal-liberal sentezle yaşama geçirmeyi önermesiydi (Katırcıoğlu, 2002; Keyman, 2002). Ancak Derviş'in bir süredir dillendirdiği söz konusu sentezin parti açısından seçime kısa bir zaman kala, altı çok fazla doldurulmadan savunulmuş olması, belki bu nedenle arkasında belirgin bir hegemonyacı grubun olmayışı, CHP'nin hem seçimlerde AKP'nin yarısı kadar oy

21 Bu sosyalizasyon biçiminin yarattığı kentsellik, yurttaşlık ve kamusallık biçimini "eğreti kamusallık" diye adlandırmıştım (Doğan, 2007).

almasına, hem de seçimden iki yıl sonra sosyal liberalizmden, devletçi-milliyetçi-statükocu bir hatta kaymasına yol açtı[22].

Kararlı neoliberal çizgisi ve harekete geçirdiği yaygın ilişki ağlarıyla günümüz kapitalizminin sosyalizasyonu anlamında güçlü bir hegemonya projesine dayanan AKP ve liberal-İslamcı cephenin 2007 seçimleri ertesinde devletçi-milliyetçi cephe karşısında, gündemlerinin ön sıralarına aldıkları "rejimin sivilleştirilmesi" de bu bağlamda değerlendirilmesi gereken bir konudur.

Yer yer kamu alanının neoliberal yeniden yapılandırılması gündemiyle de iç içe geçen bu gündemin geleneksel-kültürel tonu ön planda olan bir muhafazakarlığı rejimin yeni ideolojisi yapmayı vaat eden bir yeni tarihsel blok önerisine açıldığı da görülmektedir. En azından Temmuz 2007, daha da net bir tarih vermek gerekirse Erdoğan-Bush görüşmesinin gerçekleştiği Kasım 2007 ile Mart 2009 arasında ülkede "Tek Parti Devleti" tartışmalarının açılmasını da getiren dönemde AKP'nin taşıyıcısı olarak tanımlandığı bu önerinin içeriğine ilişkin olarak *Doğudan* dergisinin 15. sayısındaki yazımın şu satırlarının açıklayıcı olduğunu düşünüyorum:

> Bunun İslami bir teokratik rejime geçme anlamına gelmeyeceği açık olsa da neoliberalizmin güvencesi olacak bir muhafazakarlaşma önerisi olacağı açıktır. Bushgillerin ABD'de, Berlusconi'nin İtalya, Sarkozy'nin Fransa'da yaptığı gibi aile değerlerinin, geleneksel kimlik, ilişki ve bağların ön plana çıkartılması, emperyal projeler ve onunla birleşen ve kendi ulusal çıkarlarını her türlü insanlık değerlerinin üstünde tutan yeni tür bir milliyetçilik, sosyal adalet mefhumu yerine yoksula-muhtaç olana yardımla yurttaşlık ve kamusallığın piyasa ve cemaatleşme lehine eğretileştirilmesi, toplumun sosyal mobilite açısından daha da kastlaştırılması, farklı kimlik, yaşam tarzı ve tercihlere hoşgörüsüzlük bu muhafazakarlığın içeriğine kolayca sokulabilecek unsurlardır. (…) Öneri neoliberalizmle siyasal muhafazakarlığı öteden beri dini söylem, motif ve bazı normlar aracılığıyla birleştiren İslami *auera mediocritas*'ın (altın ortanın) Türkiye kapitalizminin yeniden üretiminin merkezine oturtulmasıydı (Doğan, 2010: 50).

Asef Bayat'ın AKP ile Mısır'da, Filistin'de, Lübnan'daki post-İslamcı diye adlandırdığı hareketler arasında İslami bir dil ve kavramsal çerçeve kullanmalarından başlayarak benzerlikler kurduğu "İslamcılık ve İmparatorluk" (2008) adlı makalesinden hareketle, söz konusu yeni muhafazakarlığın unsurları şöyle de sıralanabilir: muhafazakar toplumsal adetleri popülerleştirme, bireyleri dini vecibelere zorlayan bir sosyal ortam yaratma, dışlayıcı ve otoriter bir üslup veya yaklaşım, ataerkilliği pekiştirme, aile kurumunu kutsama, farklı fikir ve yaşam tarzlarına karşı hoşgörü-

22 İki yıl sonra başlayan ve Temmuz 2007 seçimlerine kadar devam eden süreç, Türkiye toplumunun ikiye bölündüğü bir kutuplaşma dönemiydi. Büyük ölçüde CHP etrafında toplanmış olan bürokrasinin orta ve alt kademeleri-yüksek yargı-subaylar ve aydınlardan/akademisyenlerden oluşan devletçi-ulusalcı ittifak veya kutup bu dönemde, AKP'li hegemonya projesinin karşısında yalnızca 28 Şubat'ta son bir toparlanma hamlesi yapan kırılgan Kemalist hegemonyayı sürdürmeye çalışmıştır. Bu çaba sermaye fraksiyonlarından ziyade ara katmanların kaygı, tepki ve taleplerine dayanarak yürütüldüğünden 21. yüzyıl Türkiyesi ve küresel kapitalizm koşullarında sermaye ve emperyalizmin gereksinimlerinden uzaklaşarak hegemonyacı bir kapasiteye sahip olma şansını kaybetmiş ve Temmuz 2007 seçimlerinden sonra diğer proje karşısında siyaseten yenilgiye uğramıştır.

süzlük. Bayat'a göre, "benimsedikleri ideoloji ve sonucunda ortaya çıkan hareket, haklar söylemini neredeyse tamamen arka plana atan, aşırı dindarlık ile vecibelerin karışımına dayalı bir yapıdır". Ortadoğu'nun yoksullaşmış geniş kesimleri de yaşam şanslarını arttırdığını gördüklerinde, -nihai amaçlarına ulaşmak için farklı yolları benimseyen- bu İslami hareketleri desteklemektedirler (Bayat, 2008: 55).

Türkiye örneğinde muhafazakar içerik esas olarak, neoliberalizmle dini muhafazakarlığı birleştiren *aurea mediocritas*'tan kaynaklanır. Bu hegemonya projesinin taşıyıcısı AKP'yi bir yüzü şehrin içine diğeri dışına bakan -böylece onu koruduğuna inanılan- iki yüzlü Roma tanrısı *Janus'a* benzetebiliriz: Sermayeye dönük yüzü modernleşmeye, kapitalist rasyonaliteye uymaya çalışır; Batı standartlarında hak ve özgürlüklerden bahsederken, kendisinden farklı olanlara, özellikle de sendikalaşma, grev, direniş gibi faaliyetlerde bulunanlarına dönük yüzü olabildiğince gelenekçi, tutucu, Alaturka ve daha açığı hoşgörüsüzdür. Her fırsatta AB yanlısı olduğunu söyleyen ve ABD tarafından "Müslüman toplumlara" bir model olarak sunulan Türkiye'nin (post-)İslamcılarının farklı ve muhalif gördüklerine karşı sergiledikleri 'yerel/yerlileştirilmiş' tavırları üzerinden bunu somutlaştırmaya çalışalım.

Kimi zaman alabildiğine özgürlükçü söylemleri kullansa ve demokratik özlemlere sesleniyor gözükse de, aşağıdan gelen hak talepleri ve kitlesel basınçlar karşısında anında, "ya sev, ya terk et", "ayaklar baş olursa kıyamet kopar" benzeri otoriter bir dile kayan, projenin kamusal kürsülerinden biri kabul edilen *Zaman* gazetesi örneğinde görüldüğü üzere Mart 2009 seçimlerinde CHP'nin İstanbul Belediye Başkanı adayını "Dersim İsyanıyla bilinen Tunceli doğumlu" diye karalayabilen, Türkiye'de demokrasi ve özgürlüklerin önünü açacak bir Dreyfus Davası gibi sunduğu Ergenekon Davası kapsamında Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nin polisçe basılıp, yöneticilerinin tutuklanmasını şoven bir polis şefi ağzıyla 'bunlar PKK'lı ve MLKP'li öğrencilere burs veriyor' diyerek meşru göstermeye çalışan bir sosyal sinizm, yoksul ve emekçi kesimlerin yaşamlarının neoliberal politikalar ve yoksulluk yardımlarıyla eğretileştirmek, yurttaşlık değerleriyle kamusallığın, modern yaşam tarzları ve ilişkilerin zaten zayıf olan temellerini aşındırmak bu yeni projenin muhafazakarlığının emareleri olarak değerlendirilebilir.

Projenin muhafazakar içeriğinin bir diğer kaynağı, 24 Ocak 1980'den beri süren neoliberal saldırıyı mantıki sonuçlarına vardırmaya dönük uygulamalarıdır. AKP hükümeti, devletin -tarihsel süreç içerisinde sınıf mücadeleleriyle biçimlenen- toplumsal yaşamdan türeyen kolektif gereksinimleri kamusal mal ve hizmetler sunarak karşılamak biçiminde tarif edilebilecek toplumsal-kamusal sorumluklarını yurttaşlık ve kentlilik hakları düzleminden tamamen çıkartıp, yıldan yıla artan yoksullaşmanın yardım faaliyetleriyle "yönetilmesi"ne indirgemektedir. Örneğin neoliberal politikaların yol açtığı tartışma götürmez geniş kesimlerin yoksullaşması karşısında kamunun sorumlulukları, belli ölçüde Başbakanlığa bağlı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (Köse ve Bahçe, 2009) ve belediye yardımlarıyla yerine getirilmeye çalışılırken, onun kaçınılmaz yetersizliğinin "sosyal sorumluluk projeleri" yürüten tekellerle, hayırsever işadamları, cemaatler veya onlara aracılık

eden dernek ve vakıflarca kapatıldığı yönünde bir izlenim yayılmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda, işçi sınıfından başlayarak tüm yurttaşların kolektif kazanımı haline gelmiş kamusal nitelikli sosyal ve ekonomik hakları erozyona uğratan bu model, sosyal adalet ve soyut yurttaş eşitliği fikirlerinin öncesinde kalmış, premodern -Türkiye örneğinde Osmanlı dönemine özgü- sosyal yardım örgütlenmelerinin yeniden güncelleştirilmesini çağrıştırmaktadır.

AKP'nin emeğe dönük gelenekçi, tutucu, Alaturka yüzünün emeğin örgütlülüğünü ve pazarlık gücünü özellikle KOBİ sahiplerinin en önemli rekabet üstünlüğünü korumak adına geriletirken yeni sağa özgü daha evrensel bir muhafazakarlık tercihi olduğu söylenebilir. AKP'nin kimi yazarların ifade ettiği gibi Blair'ci sosyal liberalizmi savunmasının -ki bunu 2002'de Derviş'li CHP'nin yapmaya çalıştığından söz etmiştik- taşıyıcısı olduğu hegemonya projesinin dayandığı sınıfsal ittifak çerçevesinde KOBİ sahiplerinin tuttuğu merkezi rol nedeniyle mümkün olmadığı ortadadır (Bakırezer ve Demirer, 2009: 159). Her ne kadar kimi araştırmacılar, AKP'nin 'sosyal liberal' yaklaşıma sahip olduğunu söylese (Sarıbay, 2007; Karahan-Uslu, 2007)[23] de gerçek durum "mahalle baskısı" diye adlandırılan katı bir sosyal denetimin, sınıfsal açıdan hiyerarşik ve otoriter bir ilişkinin söz konusu olduğu bir muhafazakarlıktır.

Buna karşılık, İngiltere ve Batı Avrupa örneklerinde görüldüğü üzere sosyal liberalizm, 1990'larda iktidara dönen sosyal demokrat çizgideki partilerin kendisiyle geleneksel olarak ilişkide bulunan sendikaları da neoliberalizmin sosyalizasyonu sürecine dahil etmeye çalışan bir biçimde uygulanmıştı. Bu anlamda, sosyal liberalizmde, neoliberal reformların daha kontrollü ve fren mekanizmalı bir biçimde, kamunun yerel topluluk ve cemaatlerden ziyade örgütlü sınıf kesimiyle bir al-ver ilişkisi içinde yaşama geçirildiği görülmüştür. Dolayısıyla, emekçi kesimler arasında yoksullaşmayı yaygınlaştırarak derinleştirdiği koşullarda, kamusal alanın dönüşümleri geniş kesimlerin yaşamını eğretileştirmekte, onları eşit haklara sahip yurttaş konumundan alıp yardıma muhtaç yoksullar olma konumuna hapsetmektedir. İşin düzenli ve güvenceli olmaktan çıktığı, yoksula yardım faaliyetlerinin arttığı koşullarda bu durumun, iş aramaktan vazgeçen işsizlerin sayısındaki artışla kendisini dışa vurduğu söylenebilir. Bu koşullarda, yurttaşlık ücreti benzeri kamusal anlamda garanti altına alınmış sosyal güvenlik mekanizmaları geliştirmek yerine yürütülen eğretileştirici yardım faaliyetleri, cemaatlere bağlı dernekler, vakıflar ve parti örgütleri eliyle yukarıdan aşağıya himayeci biçimde örgütlendiği ve dinsel-muhafazakâr kültürel kodlarla sunulduğu için emekçi ve yoksul kesimlerin gündelik yaşamının artan dozda İslamileştirilmesine hizmet etmektedir.

---

23 "Yerel değerlerle barışık ve özgürlükçü bir siyasi profil çizilirken 'sosyal liberalizm' olarak nitelenebilecek bir yaklaşım da sergilenmiştir. Bu yaklaşım global kapitalizmle bütünleşirken dezavantajlı toplum kesimlerini güçlendirerek ekonomiye dahil etme yaklaşımıdır. Ki gelişimi sağlamak adına uygulanan ekonomik tedbirlerden kaynaklanacak rahatsızlıkları minimize etmek için böyle bir denge sistemi kurmak siyasi başarıyı sürekli kılmak adına kaçınılmaz olup akılcı yaklaşım bunu gerektirmiştir." (Karahan-Uslu, 2007)

Hegemonya Projesi-Tarihsel Blok Sarkacında Kırılganlıklara Geri Dönüş

Oylarını yüzde 46,7'ye yükselttiği Temmuz 2007 genel seçimleriyle Temmuz 2008 arasında -Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesinden Şubat 2008'deki Kuzey Irak operasyonuna, onun ardından hızlanan Ergenekon tutuklamalarından, Mart 2008'de açılan kapatma davasının "lehte" sonuçlanmasına- yaşanan gelişmeler, AKP'li hegemonya projesinin gücünü pekiştirdiği, kırılganlıklarından kurtulduğu izlenimi yaratmıştı. Hegemonya projesinin istikrar kazanması için büyük sermaye ve ordunun İslamcılar ve onlara yakın sermaye çevreleriyle yeni bir uzlaşma yapması gerekliydi. Türkiye kapitalizminin iktidar blokunun uzunca zamandır daimi üyeleri oldukları için yapısal hegemonyanın asli failleri sayabileceğimiz bu iki gücün AKP hükümetiyle ne ölçüde uzlaştıkları ayrı bir konu olmakla birlikte, ABD'nin bölgesel plan ve çıkarları için AKP'ye duyduğu gereksinimin bu önerinin 2007'nin sonlarından itibaren zımni bir uzlaşma biçiminde gerçeklik kazanmasında önemli bir rol oynadığı görülmüştür[24]. Siyasal ve askeri olarak ABD'nin merkezinde olmaya devam ettiği uluslararası arenada, ılımlı İslam modeli çerçevesinde AKP'nin stratejik bir değer taşıdığı açıktır. Menderes Çınar bu değerin onun Batı dostu, "global neoliberalizm" yanlısı ve demokratikleştirici bir güç olarak algılanmasından kaynaklandığını belirtmektedir (Çınar, 2009: 315). Bu bağlamda, 27 Nisan e-muhtırasının "Dolmabahçe Mutabakatı"yla çözülmesi, TÜSİAD'ın ABD ve AB'yle birlikte 15 Mart 2008'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak açtığı ve büyük gürültü kopartan kapatma davası karşısında tavır koyması ve Genelkurmay'ın bu süreçte sessiz kalmasıyla AKP'nin uyarı mahiyetinde bir cezayla kurtulması gibi olayları yeni uzlaşmanın somut tezahürleri olarak değerlendirmek gerekir.

İslami tonlu neoliberal hegemonya projesinin bu şekilde ileri taşınması, toplumu adeta ortadan ikiye ayıran bir siyasal kamplaşma sürecinin içinden geçilerek gerçekleştiği için kamplardan birinin ifade ettiği yeni sosyal-sınıfsal ittifakın bir "Tarihsel Blok" önerisi haline geldiği de son yıllarda daha ziyade Taha Akyol (2008), Hasan Bülent Kahraman (2008), Cemil Ertem (2010) gibi köşe yazarları tarafından artan sıklıkta telaffuz edilmektedir. Yaşananları 'AKP'nin Batı ile Kemalistler arasına girerek onlar arasındaki tarihsel bloku kopartarak, kendi iktidar alanını genişletmesi' biçiminde yorumlayanlar ortaya çıktı (Dağı, 2010). Aynı süreçte Mustafa Sönmez (2008), Merdan Yanardağ (2010) gibi solda olduğunu savlayan kimi yazarların da AKP iktidarının ardındaki sosyo-politik güçleri değerlendirirken tarihsel blok kavramına başvurdukları görüldü. Bu önerinin sınıfsal ittifak açısından ne ölçüde 'tarihsel' bir karşılık bulduğu, büyük sermaye ve orduyu ne kadar içine kattığı tartışmalı gözükse de, Türkiye'nin 2002-2007 arasındaki gerilimli iktidar mücadelesi sürecinde anlamlı bir yere denk düştüğü ve 2007 son-

24 AKP, Graham Fuller (2008) gibi CIA kökenli etkili analistler tarafından, Foreign Affairs dergisinde "Ilımlı İslam"ın önde gelen temsilcisi diye tanımlanmakta ve selamlanmaktadır.

larından Mart 2009 seçimlerine kadar geçen sürede kendisini tartışılabilir bir öneri olarak ortaya serdiği söylenebilir. Bu önerinin adlı adınca Cumhuriyetin kuruluş döneminde temeli atılan "devletçi-modernleşmeci", Kemalist diye adlandırılabilecek "tarihsel blok"un yerini almakta olduğunun belirtilmesi bile, bu konunun irdelenmesini anlamlı kılmaktadır.[25]

Söz konusu süreçte, devletin güvenlik aygıtları üzerinde bir denetime kavuşmaya başlayan AKP, iktidar olanaklarını da kullanarak Türkiye'nin medya devi Aydın Doğan'la hesaplaşması üzerinden büyük sermayeyi ve medyayı önünden çekilmeye zorlamıştır. Bu da, iktidar partisinin, İslami değer ve motiflerle bezenmiş muhafazakâr bir 'tek parti devleti'ne yöneldiği kaygılarını da artırmıştır. AKP'nin tek parti devletinin sürekliliği bugün dış politikada "eksen kayması" tartışmalarıyla tehdit altına girmiş olmakla birlikte, isimlerini yukarıda zikrettiğimiz çok sayıda yazarın tarihsel blok analizini Antonio Gramsci'nin *Hapisane Defterleri*'nde kavramsallaştırdığı manada "tarihsel blok"la karşılaştırmak gerekiyor. Bu noktada, Stephen Gill'in kavramı *Hapisane Defterleri*'nin karmaşık dili içerisinden başarılı biçimde damıttığı satırlara bakmak yararlıdır:

> Tarihsel blok maddi güçler, kurumlar ve ideolojiler arasındaki tarihsel bir birlikteliği ifade eder, ya da daha geniş olarak, kurucu unsurlarına tutarlılık ve stratejik bir hedef veren hegemonyacı fikirler bütünü etrafında siyasi olarak örgütlenmiş, farklı sınıfsal güçlerin ittifakını ifade eder. Buna ilaveten, yeni bir tarihsel bloğun doğması için, onun liderlerinin bilinçli olarak planlanmış bir mücadele içerisinde olmaları gerekir. Her yeni tarihsel blok, sivil toplum ve ekonomi alanında sadece güce ihtiyaç duymaz, bundan ayrı olarak kendisinin siyasal sistemini ve yönetimini kuran, sürdüren ve geliştiren ikna edici fikirlere, argümanlara ve girişimlere de ihtiyacı vardır (Gill, 2003: 58).

"Tarihsel blok" tartışmasının Cumhuriyet rejiminin 28 Şubat'la son bir toparlanma hamlesi yapan kadim tarihsel ittifakının (ordu, bürokrasi, yeni oluşan "milli" burjuvazi ve aydınlardan oluşmaktadır) işlev kaybına uğradığı koşullarda ortaya çıkması anlaşılabilir bir durumdur. Buna karşın, andığımız yazarların ifade ettiği şekliyle, Gramsci'nin söylediği anlamda maddi temelinin İslami tonlu neoliberal hegemonya projesinden (İslami sermayenin yükselişi ve günümüz Türkiye'sinde sermaye çevreleri, siyasal elitler, medya ve bürokrasinin üzerinde mutabık olduğu neoliberal/küreselleşmeci ekonomi politikaları) daha öte bir şey olmadığı da açıktır. Bu anlamda AKP'nin taşıyıcı aktörü olduğu önerinin gevşek biçimde tanımlandığı görülmekte-

---

25 Bu konuda en kapsamlı sayılabilecek eser Hasan Bülent Kahraman'ın "Türkiye Siyasetinin Yapısal Analizi-1, Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar" adlı kitabıdır. Taraf gazetesinde 4 gün tefrika edilen bir makale dizisinin son ikisine "Gerici Tarihsel Blok Çözülüyor" başlığını atan Cemil Ertem ise Kahraman'ın analizlerine yaslanarak 'AKP iktidarında ülkenin sivil toplum ve demokrasinin nurlu ufuklarına doğru ilerlediğini' anlatıyordu. Ertem'in "gerici" diye tanımladığı tarihsel blokun merkezinde CHP vardı ve Anayasa değişiklikleri görüşülürken Ahmet Altan (2010) gibi liberaller BDP'yi, Gürkan Zengin (2010) türü sağcılarsa MHP'yi sivil köklerine sırtını dönüp, CHP'nin temsilcisi olduğu bu devletçi-Türk oligarşisiyle aynı yatağa girmekle suçluyordu. Yani sağdan soldan tüm yollar AKP'nin arkasına dizilmeye çıkıyordu. Bu da başka bir tarihsel blokla çıkmayı başaramasa da kapsayıcı bir "hegemonya projesi"nin yürürlükte olduğunu gösteriyordu.

dir. AKP'li hegemonya projesinin vardığı nokta, üretimin yapısı ve bölüşüm ilişkilerinde -Gramsci'nin adına Fordizm dediği birikim stratejisi gibi- kapsamlı bir değişikliğe tekabül etmemektedir. Hatta, hegemonyacı konumunu korumak adına, kapatma davasından sonra Anayasanın laiklik ilkesinde bağlılığını ifade etmesi, üniversiteye türbanla giriş konusunu neredeyse gündeminden çıkartmış olması, içe ve dışa dönük "açılım" başlıklarında devletçi-milliyetçi reflekslerden kopan bir çizgiden sakınmış olması, ideolojik ve politik olarak da hegemonya projesinin ötesine geçen yeni bir tarihsel blok önerisinde bulunmaktan geri durduğunun göstergesidir.

Önemli bir söylem değişikliğini ifade etse de AKP'nin sözü edilen dönemde gündeme getirdiği açılımların rejimin esaslarıyla buluşan ve açılımın muhatabı sayılan kesimler ve aktörler açısından tasfiyeci içerik taşıdığının daha belirgin hale gelmesi ve en son Kemal Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin başına getirilmesinin burjuva-küçük burjuva kesimlerde yarattığı heyecan, bu hegemonya projesinin tarihsel blok önerisinin güç kazanması bir yana, 2008-2009 yıllarında istikrar kazanan hegemonya projesinin kırılganlıklar göstermeye başladığı, en azından AKP'nin hegemonyacı aktör konumunun sorgulanmaya başlandığı yönünde bir düşüncenin güç kazanmasını gündeme getiriyor. Bunu takip eden sürede İsrail ve ABD'yle yaşanan gerilimle başlayan eksen kayması tartışmaları, ABD emperyalizminin açıktan bağlılık taleplerinde bulunması, İslamcı siyasetin önemli bir kolunu temsil eden Fettullah Gülen'in bu gerilimde hükümeti hedef alan sözleri ve PKK'nın 1 Haziran - 13 Ağustos 2010 arasında gerçekleşen ve ağır can kayıplarına yol açan eylemleri AKP'nin hegemonyacı konumunu tartışılır kıldığından, "tarihsel blok" tartışması da uzunca bir süre rafa kalkacak gibi gözükmektedir.

Bu gelişmelere karşın, görünür gelecekte şu an AKP'nin taşıyıcısı olduğu hegemonya projesinin, gerektiğinde başka aktörler devreye sokularak, neoliberal birikim stratejisi ve onun başta Kürt kökenliler olmak üzere geniş yoksul emekçi kesimler nezdinde kabul görmesi için en kullanışlı araç olmaya devam edeceği görülmektedir. CHP'nin Kılıçdaroğlu'yla olası yükselişi ise yalnızca laik yaşam tarzları ve dış politika açısından İslamcılık karşısında dengeleyici, sınırlayıcı bir unsur olacakmış gibi gözükmektedir. Kılıçdaroğlu başkanlığındaki CHP de dahil bugün için AKP önderliğinde yürüyen hegemonya projesine karşı olan sol siyasal aktörlerin bu durumu değiştirebilecek en esaslı müdahalesi, ancak neoliberalizme tavır alıp, bölüşüm ilişkilerini sosyal adaletçi bir tarzda dönüştürmeyi ve Kürt Sorunu başta olmak üzere toplumsal ve siyasal sorunların özgürlükçü çözümünü içeren bir hegemonya projesini önermesiyle mümkün olabilecektir.

Sonuç Yerine: Karşı Hegemonya İçin

Arkasında, 1990'larda OSB'lerde büyük ölçüde ulusal ve uluslararası sermayeye altsözleşme ilişkileri içinde parça başı veya fason üretim yaparak büyüyen, önemli bir kısmı MÜSİAD'da örgütlü KOBİ sahipleri ve 1990'ların ortasından

beri İstanbul, Ankara başta olmak üzere pek çok kentte belediye olanaklarını, dini cemaat ilişki ağlarını etkin biçimde değerlendirerek perakende ticaret ve inşaat-konut gibi kentsel tüketim ve rant alanlarında faaliyet yürüten bir kesimin yer aldığı hegemonya projesi halen yürürlüktedir. Neoliberalizmden ve sermayenin globalleşmesinden yana olan bu kesimin hegemonya projesinin siyasal aktör anlamında temsilcisi şu an için AKP'dir.

Bu durum ileride değişebilir ve yerini başka aktörlere bırakabilirse de, AKP'nin ifade ettiği siyasal çizginin, "piyasalaştırmanın ve neoliberal yeniden yapılanmanın önünü açarken en "alttakilerin" siyasal desteğini korumanın yollarını gözeten bu egemen sınıf siyasetinin" (Yıldırım, 2009: 91) sürdürülmesi için özel bir önem taşıdığını da belirtmek gerekir. Söz konusu önem, muğlak muhalif söylemler ve mücahitlik menkıbeleriyle, toplumdaki demokrasi ve özgürlük taleplerini hegemonya projesine eklemleyebilen bir tarihsel arka plana yaslanıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu özellikleriyle de neoliberal siyasaları disiplinli biçimde uygularken muhafazakâr toplumsal ilişkiler üzerine bina ettikleri yoksula yardım ve benzeri faaliyetlerle kurdukları sosyalizasyon dizgesinin neoliberalizmi ve yoksulluğu derinleştiren güç ilişkilerine karşı gelişebilecek sosyal tepkilerin önünü kesmekte başarılı olmasıdır. İslamcıların egemen sermaye bloğuyla ilişkilerinde önemli bir uzlaşma noktası olan bu zeminin, emek eksenli bir mücadele/eylem süreciyle bozulmaya uğratılması Türkiye sosyalist hareketi açısından stratejik önemi haiz bir konudur. Bu mücadelenin başarısı ise yeni siyasal aktörlerin, İslami tonlu neoliberal hegemonya projesine karşı ortaya çıkan toplumsal tepkilerle muhalefet odaklarını (laiklikten kaygı duyan kadınlardan, Alevilere, Kürtlerden feministlere, Köylü taban hareketlerine) işçi sınıfı eksenli ve eşitlikçi-özgürlükçü bir tarihsel blokta birleştirme iddiasıyla ortaya çıkmasına bağlıdır. Bu noktada, sosyal-siyasal aktörler ve hareketlerin bütünü olarak yeni siyasal öznenin Etienne Balibar'ın tabiriyle *egaliberter*[26] vasfına sahip olması kritik önem taşımaktadır. Söz konusu özne ancak bu sayede, kadın sorunuyla ekolojik yıkımın, emperyalist saldırganlıkla ezilen halklar sorunlarının aldığı yeni biçimlerin günümüz kapitalizmiyle, onun kriziyle ilişkiselliğini gören, gösteren bir kavrayışa sahip olma potansiyeline ve ortaya çıkmış çok sayıda sosyal hareket dinamiğini bir bedende toplayabilme kapasitesine sahip olacaktır. Şekilsizleşmiş işçi sınıfının gelecekte bir sosyal varlık olarak yeniden oluşumunu sağlarken, yeni emek hareketinin sosyal hareket alanlarının özgünlüklerini de tanıyan bir hareket olmasını sağlayacaktır.

İslamcılığın yükselişini ele aldığı yazıda sözlerini "uğursuz bağlamların bu kadar çok olduğu bir yerde, her türlü kötü gidişat mümkündür" diye bağlayan Aijaz

26 Etienne Balibar'ın ilk kez 1989'da bir konferansta yaptığı konuşmada önerdiği egaliberte (l'égaliberté) kavramı, eşitliğin özgürlükten ayrılamaz bir nosyon olarak düşünülmesi gerektiğine vurguyla kullanılan bir kavramlaştırmadır. Ona göre ikisi aynı madalyonun yüzleridir ve biri eksikse diğeri de olmaz (aktaran, Callinicos, 2000: 22). Burada "egaliberter özne" kategorisiyle kastedilen şey, eşitlikle özgürlük arasında öncelik sonralık ilişkisi kuran yaklaşımları reddeden yeni bir diyalektik yaklaşımı özümsemiş bir sosyalist siyasal öznedir.

Ahmad'ın da ifade ettiği gibi "Laik dünya, dünyevi adaletsizlikler karşısında insanın sürekli olarak Allah'ın adaletine niyaz etmek zorunda kalmamasını sağlayacak ölçüde adaletli olmalı, deyim yerindeyse bir radikal eşitlikler siyaseti geliştirmelidir" (Ahmad, 2008: 50). İslami tonlu neoliberal hegemonya projesiyle gündelik yaşamın muhafazakârlaştırılmasına, toplumsal ilişkilerin gericileştirilmesine karşı olanlar, eğer laik bir cumhuriyette yaşamak konusunda samimiyse, "radikal eşitlikçi" bir program için mücadeleye girişmek durumundadır. Elini emekçilere, yoksullara, azınlıklarla ezilen halk kesimlerine uzatmadan, onların güvencesizlik, işsizlik, yoksullaştırma ve baskılarla şekillenen gündelik hayatlarındaki sosyal-kültürel olağanüstü hale, yaşamlarının eğretileştirilmesine karşı kılını kıpırdatmadan ne laiklik savunusu yapılabilir ne de sol liberallerin iddia ettiği gibi özgürlükçü-demokrat olunabilir.

Kaynakça

Ahmad, A. (2008) "İslam, İslamcılıklar ve Batı", Panitch, L. ve C. Leys (der.), 15-50, *Küresel Parlama Noktaları: Emperyalizme ve Neoliberalizme Karşı Tepkiler* içinde (çev. T. Öncel), İstanbul: Yordam Kitap.

Akyol, T. (2008) "Ordu, Yargı, CHP", *Milliyet Gazetesi*, 07 Haziran 2008.

Altan, A. (2010) "Anayasa, Kürtler ve AKP", *Taraf Gazetesi,* 04 Mayıs 2010.

Anderson, P. (1976 [2007]) *Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*, çev. T. Günersel, İstanbul: Salyangoz Yayınları.

Bayat, Asef (2008) "İslamcılık ve İmparatorluk: İslamcı Emperyalizm Karşıtlığının Aykırı Doğası", Panitch, L. ve C. Leys (der.), 51-65, *Küresel Parlama Noktaları: Emperyalizme ve Neoliberalizme Karşı Tepkiler* içinde (çev. T. Öncel), İstanbul: Yordam Kitap.

Brenner, N. ve N. Theodore (2002) "Cities and Geographies of "Actually Existing Neoliberalism", *Antipode*, 34 (3), 349-379.

Callinicos, A. (2000) *Equality,* Cambridge: Polity Press.

Carr, E. H. (2008) *Devrim Okumaları*, çev. E. Gazioğlu, İstanbul: Daktylos Yayınevi.

Çınar, M. (2009) "AKP ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği", Uzgel, İ. ve B. Duru (der.) *Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, 307-315, Ankara: Phoneix.

Dağı, İ. (2010) "Eksen Tartışması Neden Gündemde?", *Zaman Gazetesi*, 15 Haziran 2010.

Davutoğlu, A. (2001) *Stratejik Derinlik* , İstanbul: Küre.

Doğan, A. E. (2007) *Eğreti Kamusallık: Kayseri Örneğinde İslamcı Belediyecilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (2009) "Siyasal Yansımalarıyla İslamcı Sermayenin Yükselişi ve 28 Şubat Süreci", Uzgel, İ. ve B. Duru (der.) *Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, 283-306, Ankara: Phoneix.

_____ (2010) "28 Şubat Dönemecinden AKP'li Yıllara İslamcı Sermaye", *Doğudan Dergisi*, 15, 42-51.

EDAM [Centre for Economics and Foreign Policy Studies]-CEPS [Centre for European Policy Studies] (2007) *Second Generation Structural Reforms-Derugulation and Competition in Infrastructure Indurstries*, İstanbul: EDAM Yayını. x

Ertem, C. (2010) "Gerici Tarihsel Blok Çözülüyor", *Taraf Gazetesi*, 15 Ocak 2010.

Gill, S. (2003) Power and Resistance in the New World Order, New York: Palgrave Macmillan Publications.

Gough, J. (2002) "Neoliberalism and Socialization in the Contemporary City: Opposites, Complements and Instabilities." *Antipode*, 34 (3), 405-426.

Güler, B. A. (2003b) *İkinci Dalga: Siyasal ve Yönetsel Liberalizasyon*, Ankara: SBF Tartışma Metinleri Dizisi, No: 59.

Jessop, B. (2003) "Critical Realism and Hegemony", *Journal of Critical Realism*, 1 (2), May 2003, 183-194.

Kahraman, H. B. (2008) *Türkiye Siyasetinin Yapısal Analizi, Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar*, İstanbul: Agora.

Karahan-Uslu, Z. (2007) "Halkın Kristalinden Süzülmek: 22 Temmuz Seçimleri ve AK Parti", *I. Uluslararası Medya ve Siyaset Sempozyumu*, Cilt II, 1015-1022, İzmir, 2007.

Karaömerlioğlu, A. (1998) "Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikayesi," *Birikim*, 107: 31-47.

Katırcıoğlu, E. (2002) "CHP Sosyal-Liberal mi?" *Radikal Gazetesi*, 31 Ağustos 2002.

Keyman, F. (2002) "Farklı Sosyal-Liberal Sentezler ve Türkiye, *Radikal 2 Gazetesi*, 27 Ekim 2002.

Köse A. H. ve S. Bahçe (2009) "Yoksulluk Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek", Praksis (19) : 385-419.

Özcan, A. (2004) *Açık Mektuplar*, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.

Sarıbay A. Y. (2007) "AKP: Liberalizmin Sosyalleştirilmesi", *Türkiye Günlüğü*, 90, 76-80.

Showstack Sassoon, A. (2001) "Hegemonya", T. Bottomore (yayına hazırlayan) *Marksist Düşünce Sözlüğü*, 273-275, İstanbul: İletişim Yayınevi.

Star Gazetesi (2010) "Arap Sermayesi Türkiye'ye Aktı", 17 Haziran 2010.

Topal, A. (2002) "Küreselleşme Sürecindeki Türkiye'yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ", *Praksis Dergisi*, 7, 63-84.

Tuğal, C. (2006) "AKP İktidarı: Sermayenin Pasif Devrimi", *Birikim Dergisi*, 204: 26-30.

Yıldırım, D. (2009) "AKP ve Neoliberal Popülizm", Uzgel, İ. ve B. Duru (der) *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, 66-107, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Zengin, G. (2010) "MHP in Same Bed With the Historic Bloc", *Todays Zaman*, 27 March 2010.

İnternet kaynakları

BELGEnet (2002) "AKP İktidarının 'Acil Eylem Planı'", http://www.belgenet.com/eko/acileylem_161102.html, güncelleme tarihi, 25 Kasım 2002.

Bensaid, D. (2010) "Hegemony and United Front", International Viewpoint (IV) Online, www.internationalviewpoint.org/spip.php?/article 1349, indirilme tarihi: 12 Temmuz 2010.

Çeçen, M. (2008) "AKP'nin Tek Parti İktidarı: Gerçek ve Görev", http://mustafabayrammisir.blogcu.com/akp-nin-tek-parti-iktidari-gercek-ve-gorev/3417005, güncelleme tarihi: 27 Nisan 2008.

Fuller, G. (2008) "A World Without Islam", *Foreign Policy*, www.foreignpolicy.com/story, indirilme tarihi: 26.03.2009.

Invest in Turkey (2010) "Makroekonomik Göstergeler", http://www.invest.gov.tr/tr-TR/investmentguide/investorsguide/Pages/MacroEconomicIndicators.aspx, indirilme tarihi: 25 Haziran 2010.

Kongar, E. (2005) "Burjuvazi'nin İslamcılaştırılması ve Arap Sermayesi", www.kongar.org/aydinlanma/2005/485, güncelleme tarihi: 21 Haziran 2010.

Sönmez, M. (2008) "Türkiye'de Kutuplaşma, Sermaye Sınıfı ve TÜSİAD", http://bianet.org, http://bianet.org/bianet/bianet/107594-turkiye-de-kutuplasma-sermaye-sinifi-ve-tusiad, güncelleme tarihi: 12 Haziran 2008.

Unakıtan, K. (2003) "Bakın Görün Tekel'i Babalar Gibi Satarım", *Hürriyet Gazetesi*, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?viewid=254711, güncelleme tarihi: 13 Nisan 2003.

Yanardağ, M. (2010) "Polis Devletine Doğru", http://haber.sol.org.tr/yazarlar/merdan-yanardag/polis-devletine-dogru-22812, güncelleme tarihi: 15 Ocak 2010.